

ATƏT-İN
DEMOKRATİK TƏSİSATLAR VƏ İNSAN
HAQLARI BÜROSU
(ATƏT/DTIHB)

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

PREZİDENT SEÇKİLƏRİ
15 oktyabr 2003

AVROPADA TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ ƏMƏKDAŞLIQ
TƏŞKİLATININ DEMOKRATİK TƏSİSATLAR VƏ
İNSAN HAQLARI BÜROSUNUN (ATƏT/DTIHB)

SEÇKİLƏRİ MÜŞAHİDƏ MISSİYASININ HESABATI

Varşava
12 noyabr 2003-cü il

I	RƏHBƏRLİYİN QISA XÜLASƏSİ.....	1
ii	GİRİŞ VƏ TƏŞƏKKÜRLƏR.....	3
iii	MÜQƏDDİMƏ.....	4
iv	HÜQUQİ SİSTEM.....	5
v	SEÇKİNİN İDARƏ OLUNMASI.....	8
	A. NAMİZƏDİN QEYDƏ ALINMASI.....	13
	B. SEÇİCİ SİYAHILARI.....	14
vi	SEÇKİ KAMPANİYASI.....	15
vii	MEDIA.....	18
	A. MEDIA ÜÇÜN İLKİN ŞƏRAİT.....	18
	B. MEDIA ÜÇÜN HÜQUQİ SİSTEM.....	19
	C. MEDIA MONİTORİNQİ.....	19
viii	ŞİKAYƏTLƏR VƏ MÜRACİƏTLƏR.....	23
ix	QADINLARIN İŞTİRAKI.....	25
x	YERLİ MÜŞAHİDƏÇİLƏR.....	26
xi	SƏSVERMƏNİN MÜŞAHİDƏ OLUNMASI, SƏSLƏRİN SAYILMASI VƏ NƏTİCƏLƏRİN CƏDVƏLLƏŞDİRİLMƏSİ	28
	A. SƏSVERMƏ.....	28
	B. SƏSLƏRİN SAYILMASI.....	31
	C. NƏTİCƏLƏRİN CƏDVƏLLƏŞDİRİLMƏSİ.....	37
xii	SEÇKİNİN NƏTİCƏLƏRİ.....	39
xiii	PROSESİN SEÇKİLƏRDƏN SONRAKI İNKİŞAFI.....	41
xiv	TÖVSIYƏLƏR.....	43
	A. ÜMUMİ TÖVSIYƏLƏR.....	43
	B. HÜQUQİ SİSTEM.....	44
	C. SEÇKİNİN İDARƏ OLUNMASI.....	45
	D. MEDIYA.....	46
	ATƏT/DTİHB HAQDA	46

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
PREZİDENT SEÇKİLƏRİ
15 oktyabr 2003

ATƏT/DTİHB-nin Seçkiləri Müşahidə Missiyasının Hesabatı

I. Əsas Müddəalar

15 oktyabr 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasında keçirilən prezident seçkiləri ATƏT-in öhdəliklərinə və demokratik seçkilər üzrə beynəlxalq normaların tələblərinə cavab verə bilməmişdir. Ümumi proses parlaq seçki prosesinin həyata keçirilməsi üçün lazımınca siyasi öhdəliyin olmamasını əks etdirdi.

Seçkiqabağı dövrdə geniş vüsət almış hədə-qorxular və namizədlər üçün qeyri-bərabər şəraitlər mövcud olmuşdur. Seçki ilə bağlı mübahisələrin həll edilməsi mexanizmi şikayətçilər üçün ümumən səmərəli, yaxud da operativ müdafiə üsullarını təmin edə bilməmişdir. Sayılma və seçki nəticələrinin cədvəlləşdirilməsi prosesi ciddi şəkildə saxtalaşdırılmışdır. Seçki ilə məşğul olan məmurların və müxalifət nümayəndələrinin kütləvi həbsləri ilə nəticələnən seçkidən sonrakı zorakılıq halları seçki prosesini əlavə olaraq, daha da qeyri-əlvərişli məcraya yönəlmişdir. Beynəlxalq müşahidəçilərə yekun nəticələrin elan edilməsindən öncə daha məsul və həlledici günlərdə MSK-da seçkidən sonrakı fəaliyyətlərə nəzarət etmək imkanı verilməmişdir.

Bu seçki mümkün ola biləcək saxtakarlıqlara qarşı əlavə mühafizə prosedurlarını özündə cəmləşdirmiş və demokratik seçkinin əsaslarını təşkil edə bilmiş yeni Seçki Məcəlləsi əsasında keçirilmişdir. Lakin müvafiq hakimiyyət orqanları qanunun bir çox aspektlərini ədalətli, obyektiv, yaxud qənaətbəxş tərzdə həyata keçirməmişlər. Seçkilər üzrə ümumi hüquqi sistemin digər aspektləri isə prosesə mənfi təsir göstərmişdir. Məsələn, ictimaiyyətin kütləvi mitinqlərinin keçirilməsinə, ölkədaxili vətəndaş təşkilatları tərəfindən həyata keçiriləcək müşahidələrə qarşı ciddi məhdudiyətlər qoyulmuş, Mərkəzi Seçki Komissiyası kimi idarə əksər namizədlər arasında lazımi etibara malik olmamışdır.

Seçkinin idarə olunması prosesi seçkilər üçün bir çox texniki hazırlıq işlərini qənaətbəxş şəkildə tamamlamamışdır. Təqdirəlayiq müsbət irəliləyiş isə,

seçki gecəsində əldə olunan nəticələrin çevik surətdə MSK-nın İnternet sahifəsində yerləşdirilməsidir. Lakin, seçki prosesinin idarə olunmasında ciddi çatışmazlıq itctimaiyyətin seçkilərin nəticələri ilə yaxından tanış olmalarına imkan vermək baxımından xeyli gec göndərilmiş və aşağı keyfiyyətə malik olmuş seçici siyahıları ilə bağlı idi.

Siyasi kampaniya gərgin və mənfi məcrada inkişaf edirdi. Hədə-qorxu mühiti itctimaiyyətin iştirakını və sərbəst kampaniyanı kəskin şəkildə məhdudlaşdırmışdır. Bu vəziyyət kampaniyanın bəzi mərhələlərində zorakılıq halları və polis gücündən hədsiz miqyasda istifadə olunması ilə müşahidə olunurdu.

Səkkiz namizədə verilmiş imkan seçkilərdə yarışmaq niyyətində olan bir neçə şəxsin qeydiyyatının rədd edilməsinə baxmayaraq, seçicilər üçün real seçim imkanını təmin etməmişdir. Namizədlərin bütün ölkə üzrə öz kampaniyalarını təşkil etmələrinə baxmayaraq, siyasi mitinqlərin keçirilməsi üçün nəzərdə tutulan yerlərin təyin edilməsində ciddi məhdudiyyətlər var idi. Müxalifətdən olan namizədlərə öz kampaniyalarını aparmaqda bərabər şəraitlər verilməmişdir.

Dövlət mediası öz xəbərlərində və icmallarında kəskin olaraq qeyri-obyektiv mövqe tuturdu. Onun bütün namizədlər üçün sərbəst efir vaxtı ayırmaq və qəzet sahifələrində işıqlandırmaq tələbini təmin etməsinə baxmayaraq, o, namizədlər üçün bərabər şəraitlər yaratmaq öhdəliyini təmin etməmişdir. Özəl telerviziya kanalları da eyni şəkildə köklənmişlər. Jurnalistlərin bir çoxu təhqir və hədə-qorxulara məruz qalırdılar.

Seçki günü məntəqə seçki komissiyaları səviyyəsində gərgin olmuş, lakin ümumən böyük insidentlər olmadan keçmişdir. Beynəlxalq müşahidəçilər səsvermə zamanı nəzərəçarpacaq qanun pozuntularının, hesablama və seçkilərin nəticələrinin cədvəlləşdirilməsi zamanı geniş şəkil almış saxta hərəkətlərin, həm dairə, həm də məntəqə seçki komissiyaları səviyyəsində səsvermə qutularının nəzərəçarpacaq dərəcədə doldurulması və protokolların saxtalaşdırılması hallarının şahidi olmuşlar. Etirazlar və zorakılıq halları seçki gecəsində daha qabarıq şəkil alaraq son həddə çatmış və seçkilərdən sonrakı ümumi itctimai narahatlıqlar Bakı şəhərində növbəti gün iğtişaşlarla davam etmişdir.

Bu, hökumətin müxalifətə qarşı bütün ölkə üzrə 600 nəfərin saxlanması ilə nəticələnən geniş şəkil almış təzyiqləri ilə müşaiyət olunmuşdur. Xüsusi

maraq doğuran məsələ isə, səhv və saxta protokollara imza etməkdən boyun qaçıran bir çox seçki fəallarının saxlanması və hədə-qorxulara məruz qalmaları olmuşdur. DTİHB oktyabrın 20-də, bazar ertəsi seçkilərdən sonra davam edən ictimai asayişin pozulması hallarından hökumət tərəfindən müxalifətə və vicdanlı seçki məmurlarına qarşı ümumi təzyiqlər göstərilməsinə əsas verən səbəblər kimi istifadə edilməməsini ciddi narahatlıqla bəyan edərək tövsiyə edən bir hesabat verdi.

Qanun pozuntularının nəticəsi olaraq, MSK daha sonra hələ də aydın olmayan seçki meyarlarına müvafiq olaraq, 694 seçki məntəqəsində toplanmış səsləri etibarsız hesab etmiş, lakin ciddi pozuntuların baş vermiş olduğu bir çox digər məntəqə seçki komissiyalarındakı nəticələrə toxunmamışdır. Bu tədbir Azərbaycan elektoratının təxminən 20%-nin səsvermə hüququndan məhrum edilməsinə gətirib çıxardı və müntəzəm baş verən, geniş şəkil almış seçki saxtakarlıqlarının aradan qaldırılmasına kömək etmişdir. MSK İlham Əliyevi onun ən yaxın rəqibinin sadəcə 14% səs toplamasını bəyan etməklə, səslərin 77%-i ilə qalib elan etmişdir.

Ümumiyyətlə götürsək, prezident seçkiləri etibarlı demokratik prosesin təmin edilməsi üçün əldən verilmiş imkandır. Azərbaycandakı demokratik seçkilərə doğru irəliləyiş indi ilk öncə və birinci olaraq, hakimiyyət orqanlarının siyasi iradəsindən asılı olacaq.

ATƏT\DTİHB bu seçkilərlə bağlı yaranan narahatlıqların aradan qaldırılması məqsədilə Azərbaycanın dövlət orqanları və vətəndaş cəmiyyəti ilə öz dialoqlarını aparmağa hazırlaşır. Bununla əlaqədar olaraq, ATƏT\DTİHB bu hesabatın sonunda ayrıca fəaliyyət məqsədilə 26 tövsiyə təklif edir.

II. GİRİŞ VƏ TƏŞƏKKÜRLƏR

ATƏT\DTİHB-nin 15 oktyabr 2003-cü il prezident seçkiləri üzrə Seçkiləri Müşahidə Missiyası (SMM) Xarici İşlər Nazirliyinin dəvətinə cavab olaraq yaradılmışdır. Piter Aykerin (ABŞ) rəhbərlik etdiyi SMM sentyabrın 6-dan işə başlamış və oktyabrın 24-dək Azərbaycanda qalmışdır. ATƏT üzvü olan 19 dövlətdən gəlmiş 32 ekspert və uzunmüddətli müşahidəçi paytaxtda və səkkiz regional mərkəzdə yerləşdirilmişdir.

Seçkiləri Beynəlxalq Müşahidə Missiyasının yaradılması məqsədilə seçki günündə SMM-ə ATƏT-in Parlament Assambleyasından və Avropa Şurasının Parlament Assambleyasından (AŞPA) olan nümayəndələr də qoşuldu. Covanni Kessler (İtaliya) ATƏT-in PA-dan olan nümayəndə heyətinin Başçısı, ATƏT-in qısamüddətli müşahidəçilərinə rəhbərlik etmək məqsədilə ATƏT-

in indiki Sədri tərəfindən təyin edilmiş Xüsusi Əlaqələndirici olmuşdur. Quvillermo Martines Kasan (İspaniya) Avropa Şurası Parlament Assambleyasının nümayəndə heyətinə rəhbərlik etmişdir. Hər iki Assambleyadan olan 40-dan çox parlamenti də daxil olmaqla 35 ölkədən gəlmiş 600-dən yuxarı qısamüddətli müşahidəçi seçki günündə cəlb edilmişdir.

ATƏT\DTİHB Xarici İşlər Nazirliyinə, Mərkəzi Seçki Komissiyasına, Prezident Aparatına və digər dövlət orqanlarına, habelə namizədlərə, siyasi partiyalara, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarına, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlara və səfirliklərə müşahidələrin keçirilməsi zamanı göstərdikləri yardıma və əməkdaşlığa görə öz təşəkkürünü bildirir.

III. MÜQƏDDİMƏ

Bu seçki Azərbaycanda Prezident Heydər Əliyevin bir prezident kimi onillik fəaliyyətindən sonra siyasi səhnədən getməsi ilə səciyyələnən bir eranın başa çatması ilə yadda qaldı. Azərbaycanda hakimiyyətin üç qolu arasında səlahiyyətlərin zəif bölgüsünü özündə əks etdirən güclü prezident idarəetmə sistemi mövcud olduğundan bu keçid mərhələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Bununla yanaşı, bu seçki Azərbaycanın Avropa Şurasına üzv olduğu vaxtdan, vətəndaş və siyasi hüquqları qorumaq məqsədilə öz üzərinə əlavə, həyata keçirilməsi mümkün olan icbari hüquqlar götürdüyü andan etibarən birinci idi. Son illər Azərbaycandakı seçkilər ATƏT-in öhdəlikləri də daxil olmaqla beynəlxalq normaları təmin edə bilməmişdir. Sadalanan həmin şəraitlər fonunda 2003-cü ilin prezident seçkisi Azərbaycanda gələcək demokratik təkamül perspektivlərinin ayrıca mühüm göstəricisi kimi nəzərdən keçirilmişdir.

Azərbaycan ərazisinin xeyli hissəsinin davamlı xarici işğala məruz qalması seçki üçün lazım olan siyasi və hüquqi konteksti kölgədə qoymuşdur. Azərbaycan məşəqqətli şəraitlərdə yaşayan təxminən 800.000 məcburi köçkün yükünü öz çiyinlərində daşıyır. Bu məsələ böyük siyasi, iqtisadi və humanitar mənaları özündə cəmləşdirməklə mühüm ictimai problem olaraq qalmaqdadır. İşğal olunmuş ərazilərdə səsvermə baş tutmamış və məcburi köçkünlərin səsvermə prosesinə qatılmasını təmin etmək məqsədilə xüsusi tədbirlər görülməli idi.

IV. HÜQUQİ SİSTEM

Yeni vahid Seçki Məcəlləsi 27 may 2003-cü ildə qəbul edilmişdir. O, referendumların, prezident, parlament və bələdiyyə seçkilərinin bir əsas və bitkin sənəddə aparılmasını şərtləndirir.

2002-ci ildən başlayaraq, hakimiyyət orqanları Avropa Şurasının Venesiya Komissiyası və ATƏT\DTİHB ilə birgə işləməklə seçki sistemini unifikasiya etməyə əhəmiyyətli dərəcədə vaxt sərf etmiş və təşəbbüs göstərmişdir. Bu proses ərzində müvafiq hakimiyyət orqanları həmin iki təşkilat tərəfindən təklif edilmiş bir çox tövsiyələri nəzərə alaraq həyata keçirməklə seçki qanunvericiliyini təkmilləşdirmək istiqamətində böyük hazırlıq səviyyəsi nümayiş etdirmişlər. Özlərinin yekun qiymətləndirmə mərhələsində Venesiya Komissiyası və ATƏT\DTİHB belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, həmin Məcəllə beynəlxalq normalara, bir çox cəhətlər nəzərə alınmaqla qazanılmış ən yaxşı təcrübələrə cavab verən referendumların və seçkilərin keçirilməsi üçün hərtərəfli hüquqi sistemi təmin edir, başlıcası isə ondan ibarətdir ki, qanunun uğurla həyata keçirilməsinin ən ümdə yolu onun obyektiv, neytral və uzlaşdırılmış şəkildə tətbiqindən¹ asılı ola bilər.

Həmin yeni Məcəllədə şəffaf seçki qutularından, nömrələnmiş seçki bülletenlərinin, nəticə prokollarından, seçki bülletenləri üçün zərflərdən istifadə olunması, məntəqə seçki komissiyaları səviyyəsində protokolların dairə seçki komissiyalarına məcburən göndərilməsi, seçicilərdən, komissiya üzvlərindən, akkreditə olunmuş müşahidəçilərdən və polisdən savayı (əgər Sədr tərəfindən dəvət olunmuşsa) seçki günününə səsvermə məntəqələrinə buraxılmaması da daxil olmaqla saxtakarlıq hallarının baş verməsinə qarşı bir çox faydalı ehtiyat tədbirlərini özündə cəmləşdirir. Bu Məcəllədə həm də seçki məntəqələri tərəfindən təfsilatlı seçki nəticələrinin seçkidən sonrakı qırx səkkiz saat ərzində dərc olunması tələb olunur.

Yeni Məcəllənin əvvəlki hüquqi sistemə nisbətən daha aydın və təkmil formada verilməsinə baxmayaraq, hələ də mühüm əhəmiyyət kəsb edən problemlər qalmaqdadır. Seçki üçün nəzərdə tutulan hüquqi sistemin ən ziddiyyətli tərəfi seçki komissiyalarının tərkibinin formalaşdırılması idi. ATƏT\DTİHB və Venesiya Komissiyası Azərbaycan hökumətinə geniş

¹ Bax. Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin Birgə Yekun Qiymətləndirilməsi, 1 sentyabr 2003-cü ildə Srasburqda\Varşavada verilmiş 214/2002 sayılı Rəy.

konsensus gətirə biləcək nəticələrə nail olmaq məqsədilə seçki prosesinin iri birgə təşkilatçıları arasında siyasi müzakirələr aparmaq yolu ilə tərkiblə bağlı qərar etmək istiqamətində yardım göstərmişdir. Bu, baş tutmadıqda isə, ATƏT/DTİHB və Venesiya Komissiyası kompromis nümunə təklif etmişdir. Lakin, nəticədə hökumət bu modeli rədd etmiş və əvəzində ədalətli seçkilərin keçirilməsi üçün qeyri-münasib olduğu 2000-ci ildə sübuta yetirilən əvvəlki qanunda istifadə edilmiş müddəaya uyğun bir formula qəbul etmişdir.

Həmin gün Məcəllə kimi müzakirələrdən keçmiş Vahid Seçki Məcəlləsinin Təsdiq edilməsi və Qüvvəyə Minməsinə dair Qanunda hökumət hakim partiyanın və onun tərəfdarlarının xeyrinə olan MSK tərkibini 2005-ci iləcən olan bütün seçkilər üçün müəyyən etmiş oldu. Üzvlükdə mütənasibliyə əməl olunmaması Mərkəzi Seçki Komissiyasına olan etibarın və orada aparılan əməliyyatların ciddi şəkildə şaxələnməsinə gətirib çıxardı (bax., Bölmə V, Seçkinin İdarə Edilməsi).

Bu Seçki Məcəlləsinin bir müsbət cəhəti müşahidəçilərin hüquqlarının geniş şəkildə təsbit edilməsidir. Lakin, bu, seçkiləri müşahidə etmək məqsədilə öz büdcələrinin 30%-dən çox hissəsini xarici dövlətin maliyyə yardımına hesabına formalaşdıran yerli təşkilatlar qarşısında məhdudiyət yaradan İctimai Təşkilatlar və Fondlar haqda Qanunla uzlaşdırılmamışdır. Nəticədə, bir çox yerli QHT seçkiləri müşahidə etmək imkanından məhrum edilmişdir (bax., Bölmə X, Yerli Müşahidəçilər).

Yalnız Seçki Məcəlləsi təsdiq edilməzdən öncə, Prezidentin vəfat etdiyi, yaxud da ölkəni idarə edə bilmək iqtidarında olmadığı hallarda üç ay ərzində² erkən prezident seçkilərinin keçirilməsini nəzərdə tutan bir müddəa daxil edilmişdir. Seçki kampaniyası başlandığından və Prezident Heydər Əliyevin səhhəti əhali üçün sirr şəklində qapalı qaldığından, həmin müddəanın mümkün nəticələri barədə çəşqınlıq yarandı. Lakin avqustun 15-də Baş Prokurorluqdan daxil olan sorğuya cavab olaraq, Konstitusiyaya Məhkəməsi həmin müddəanın qrafik üzrə olan hər hansı bir seçki kampaniyasının üç ayı ərzində şamil edilməli olmadığını əsas tutaraq, həmin məsələni tədbirli şəkildə həll etmiş oldu.

Məcəllədə digər bir əsas və qalmaqda olan çatışmazlığı aşağıda müzakirə edilən şikayətlər və müraciətlər prosesi ilə bağlıdır (bax. Bölmə VII, Şikayətlər və Müraciətlər). Narahatlıq doğuran digər bir məsələ isə, prezident seçkilərində iştirak edən seçicilərin yalnız bir namizədə dəstək olaraq, bir imza vərəqəsini imzalaya biləcəklərini ehtiva edən məhdudiyətdir.

² Seçki Məcəlləsi, Maddə 179.1

Bu Məcəllə daxili uyğunsuzluqları³ özündə cəmləşdirən son dərəcə böyük, çətin, yorucu və biri-birini təkrarlayan müddəalar daxil edilmiş bir sənəddir. Bu hal MSK tərəfindən spesifik müddəaların mübahisə doğura biləcək və siyasi motivlərə əsaslanan şərhləri, yaxud interpretasiyaları üçün imkan yaradır.

Daha geniş hüquqi sistemin son dərəcə problematik görünən digər bir sahəsi isə, siyasi mitinqlərin keçirilməsi ilə bağlıdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında “müvafiq dövlət orqanlarını xəbərdar etdikdən sonra” toplaşmaq hüququnu təmin edir. Zahirən formal xəbərdarlıq prosesi ilə səciyyələnən geniş toplaşmaq azadlığının Konstitusiyada təsbit olunmasına baxmayaraq, Toplaşmaq Azadlığı haqda Qanunda namizədlərə, yaxud siyasi partiyalara⁴ bərabər şəraitlərin tətbiq edilməsi məqsədilə hər hansı bir tələb irəli sürülmədən yerli icra orqanlarına demək olar ki, qeyri-məhdud səlahiyyətlər verən bir sistem yaradır. Seçki Məcəlləsi dövlət orqanlarını və bələdiyyələri mitinqlərin təşkil edilib keçirilməsi məqsədilə qeydə alınmış namizədlərə və siyasi partiyalara yardım göstərməyə çağırır və seçki komissiyalarından kütləvi tədbirlərin keçirilməsi məqsədilə siyasi partiyalar və qeydə alınmış namizədlər üçün bərabər şəraitlərin yaradılması tələb olunur. Təcrübədə isə, həmin müddəalar lazımınca həyata keçirilmir.

DTİHB-nin və Venesiya Komissiyasının Seçki Məcəlləsi ilə bağlı apardıqları təhlilərdə göstərildiyi kimi, etibarlı seçki prosesinin təşkil edilməsinin açarı həmin məcəllənin ədalətli və bərabər əsaslarla həyata keçirilməsindən ibarətdir. Seçki qanunvericiliyinin həyata keçirilməsinə və ona əməl olunmasına MSK və digər müvafiq dövlət orqanları tərəfindən pozuculara qarşı tədbir görmək və hüquqları tapdanmış insanlara yardım göstərmək öhdəliyinin qəbul edilməsi daxildir. Acınacaqlı orasıdır ki, seçkini idarə edən

³ Məsələn, Maddə 46.1-də göstərilir ki, seçicilər seçki günü də daxil olmaqla seçki gününəcən məhkəmə qərarı əsasında seçici siyahılarına daxil edilə bilərlər, lakin eyni zamanda da göstərilir ki, seçici siyahılarına seçki günündə heç bir əlavə edilə bilməz. Məcəllədə eyni zamanda qeyri-düzgün daxili çarpaz isnadlar verilir. Məsələn, Maddə 114.1-nin Maddə 88.4-ə istinad etməsi buna misal ola bilər. Nəhayət, Məcəllə Konstitusiyaya ilə uzlaşmır. Məsələn, Konstitusiyada Konstitusiyaya Məhkəməsinin səsvermədən sonra on dörd gün ərzində prezident seçkilərinin nəticələrinin elan edilməsinin tələb edilməsinə baxmayaraq, Seçki Məcəlləsinin 203.1-ci Maddəsində MSK-dan seçkinin nəticələrini seçki günündən etibarən on dörd gündən gec olmayaraq, baxılıb təsdiq olunmaq üçün Konstitusiyaya Məhkəməsinə göndərmək tələb olunur (yəni, demək olar ki, Məhkəməyə həmin nəticələri elan edib təsdiqləmək üçün hər hansı bir vaxt verilmir).

⁴ Qanunun məhkəmə, icra, yaxud qanunverici orqanların yerləşdiyi binalardan 300 metrə qədər məsafəni əhatə edən yerlərdə siyasi mitinqlərin keçirilməsinə qarşı qoyduğu qadağa ayrıca məhdudlaşdırıcı xüsusiyyətə malikdir, çünki o, bu və ya digər dərəcədə şəhərin işgüzar mərkəzini əhatə edən əksər ərazilərini kampaniyaların keçirilməsi üçün məhdudlaşdırmış olur.

orqanlar tərəfindən törədilən pozuntu halları da daxil olmaqla, baş verən zorakılıq və pozuntu hallarının müqabilində Məcəllənin qanuni gücündən ümumən istifadə edilə bilməmişdir. Prokurorluğun seçkiqabağı və seçki gününə olan vəziyyətə baş verən insidentlərlə bağlı ilkin təhqiqat işlərinə başlamasına baxmayaraq, hər hansı bir cinayət işi başlamamışdır. Seçkiləri Müşahidə Missiyasının Azərbaycanı tərk etdiyi tarixədək heç bir vəzifəli şəxs Məcəllənin geniş şəkildə pozulmasına görə nə inzibati, nə siyasi, nə də cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməmişdir.

V. SEÇKİNİN İDARƏ OLUNMASI

Seçki üçinstansiyalı idarəetmə prosesi ilə idarə olunurdu: MSK, 125 Dairə Seçki Komissiyası (DSK) və 5146 səsvermə məntəqəsini (Azərbaycanın xaricdəki diplomatik nümayəndəliklərində, yaxud da konsulluqlarında təşkil edilmiş 17 səsvermə məntəqəsi də daxil olmaqla) özündə cəmləşdirən Məntəqə Seçki Komissiyası⁵.

MSK 13 iyunda yaradılmış və kompleks formulaya müvafiq olaraq, Parlament tərəfindən seçilmiş 15 üzvdən ibarətdir:

- Proporsional təmsilçilik üsulu ilə seçilmiş və Parlamentdəki yerlərin əksər hissəsini tutaraq siyasi partiyaları təmsil edən altı üzv;
- Proporsional təmsilçilik üsulu ilə seçilmiş və Parlamentdəki yerlərin əksər hissəsini tutaraq, azlıq təşkil edən partiyaları təmsil edən üç üzv;
- Təkməndatlı seçki dairəsindən seçilmiş və Parlament üzvlərini təmsil edən üç üzv;
- Proporsional səsle seçkilərdə namizəd kimi irəli sürülmüş, lakin Parlamentdə yer qazanmamış dörd siyasi partiyaları təmsil edən üç üzv.

Aşağı instansiyalı seçki komissiyaları oxşar bölgü variantı əsasında formalaşdırılmışdır.

Aşağı instansiyalı seçki komissiyaları oxşar bölgü əsasında formalaşdırılmışdır. Ərazi Seçki Komissiyaları doqquz, Məntəqə Seçki Komissiyaları isə altı üzvdən ibarətdir.

⁵ Heç bir seçkinin baş tutmadığı Dağlıq Qarabağda, Xankəndində yerləşən 122 saylı Seçki Dairəsi üzrə Ərazi Seçki Komissiyası təyin edilməmişdir. Ölkədən kənarında yerləşən səsvermə məntəqələrinin bir çoxu qeyri-müəyyənlik subyektinə çevrilmiş oldular, çünki MSK SMM-ə müxtəlif vaxtlarda ən yüksəyi 35 olmaqla müxtəlif rəqəmlər çatdırmışdır. Burada 17 rəqəmindən istifadə olunur, çünki o, MSK tərəfindən SMM-ə lap yaxınlarda, yəni oktyabrın 23-də verilmişdir, hərçənd ki, bu rəqəmə MSK-ların sayı daxil edilmir.

MSK-nın bu tərkibinin nəzəri quruluş baxımından labüddən problemli ola bilməməsinə baxmayaraq, təcrübə göstərmişdir ki, hakim partiya və onun tərəfdarları müxalifət üzvləri tərəfindən edilən istənilən etirazlara qarşı qərar qəbul etmək üçün kifayət etmiş üstün, üçdə iki əksər səs çoxluğuna malik olmuşlar. Onların həm də daha aşağı səviyyəli komissiyalarda məhz həmin qaydada daha geniş əksər səs çoxluğuna malik olmuşlar, çünki «müstəqillər» Kommunist Partiyasını təmsil edən üzvlər birmənalı olaraq, hakim partiya səs verirdilər. Hər bir komissiyanın mühüm səlahiyyətə malik olmuş sədrinin qarşısına hakim partiyayı təmsil etmək kimi hüquqi tələbin qoyulması onun bütün seçki orqanlarında üstünlüyünü bir daha möhkəmləndirmişdir.

Bu qeyri-mütənasiblik müxalifətdən olan namizədlərdə MSK-nın neytrallığına və obyektivliyinə qarşı olan inamlarının itməsinə gətirib çıxarmış oldu. Mərkəzi Seçki Komissiyasında və əksər Dairə Seçki Komissiyalarında hökm sürən mühit qütbləşdirilmişdir. Mübahisəli məsələlərdə Mərkəzi Seçki Komissiyası konsensus və kollegiallıq ruhunda çıxış etmirdi, lakin çox zaman sırf siyasi bölücülüğü əks etdirən 5-10 səslə qərarlar qəbul edirdi. Aydın hüquqi müddəaların olmasına baxmayaraq, müxalifət üzvlərinə həmişə iclasın gündəliyində duran məsələlər sırasına müəyyən məsələləri daxil etmək və zəruri məlumatları əldə etmək imkanı verilmirdi. Müxalifət üzvlərinin öz fikirlərini ifadə etməkdə ümumən sərbəst olmalarına baxmayaraq, onların fikirləri çox zaman ciddi şəkildə nəzərdən keçirilmirdi. Müxalifətdən olan namizədlər seçki komissiyalarındakı həmin qeyri-mütənasibliyi seçki prosesinin ən başlıca çatışmazlıqlarından biri kimi nəzərdən keçirir və həmin qeyri-mütənasibliyi bir çox digər çatışmazlıqların kökündə görürdülər. Ələlxüsus da bir çox regionlarda yerli icra hakimiyyəti orqanları Dairə Seçki Komissiyalarının işini istiqamətləndirməyə çalışırdılar.

Hər bir qeydiyyatdan keçmiş namizəd, yaxud qeydə alınmış namizədi olan siyasi partiya bütün komissiyalara bir «məşvərətçi» üzv təyin etmək hüququna malik olmuşlar. Həmin məşvərətçi üzvlər komissiyaların çıxardığı qərarlara səs vermək hüququ istisna olmaqla, daimi üzvlərin malik olduqları hüquqlardan istifadə etmişlər. Əslində isə, bütün namizədlər MSK-da məşvərətçi səsə malik olmuş və onlardan bir neçəsi həm də aşağıinstansiyalı komissiyalarda məşvərətçi səsə malik üzvlər təyin etmişlər. Məşvərətçi səsə malik üzvlər MSK-nın bütün iclaslarında iştirak edirdilər. Onlara öz fikirlərini sərbəst şəkildə ifadə etmək imkanı verilmiş, lakin onların fikirləri ciddi şəkildə nəzərə alınmırdı.

Təqdirəlayiq orasıdır ki, MSK-nın keçirdiyi iclaslar jurnalistlərin, beynəlxalq müşahidəçilərin və seçki ilə bağlı məsələlərlə məşğul olan beynəlxalq təşkilatların nümayəndələrinin üzünə açıq olmuşdur.

Seçki komissiyaları üçün bütün səviyyələrdə normal iş şəraitinin təmin edilməsi üçün yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən ciddi təşəbbüs göstərilirdi. Hər bir dairə Seçki Komissiyası bir və ya iki kompüterlə və Məntəqə Seçki Komissiyalarının nəticələrinin kompüterləşdirilmiş cədvəlləşdirilməsinin aparılması üçün yüksək hazırlıqlı operatorla təmin edilmişdir. MSK və bir çox Dairə Seçki Komissiyaları daimi idarə binaları ilə təmin edilmişlər. Ümumiyyətlə, MSK seçkilərin keçirilməsi üçün bütün texniki hazırlıq işlərini keçirdiyi birinci iclasda qəul etdiyi qrafikə hörmətlə yanaşaraq səmərəli şəkildə təşkil etmişdir. Namizədlərin qeydə alınması prosesi vaxtında başa çatmış və kampaniyanın başlanması prosesi Seçki Məcəlləsində tələb edildiyi kimi, səsvermə gününə iki ay qalmış elan edilmişdir. Lakin seçici siyahılarının poçtla göndərilməsi və yerli müşahidəçilərin qeydiyyatının başlanması kimi bir sıra mühüm tədbirlər nəzərəcarpacaq dərəcədə ləngidimişdir.

MSK birbaşa Sədrə tabe olan, hüquqi və təşkilati məsələlərdə yardım göstərən geniş inzibati heyətin (Katiblik və yeddi Şöbə) imkanlarından istifadə etmək imtiyazına malik idi. Bir sıra hallarda, MSK tərəfindən həll edilməli olan məsələlər onun xidməti heyəti tərəfindən həll edilirdi (bax., Bölmə VII, Şikayətlər və Müraciətlər).

Seçki Məcəlləsinin 25.3-cü Maddəsinə müvafiq olaraq, MSK Seçki Məcəlləsinin həyata keçirilməsi ilə bağlı lazımi miqdarda Təlimat və Əsasnamələr hazırlayıb qəbul etmişdir. Onların əksəriyyəti dərhal MSK-nın İnternet səhifəsində Azərbaycan və ingilis dillərində dərc edilmişdir ki, bu da təqdirəlayiq bir təşəbbüs kimi göstərməlidir. Lakin buraxılan Təlimatların bəziləri aşağı keyfiyyətli olmuş və aşağıinstansiyalı komissiyaların əməl etmələri baxımından müvafiq prosedurları aydın şəkildə verə bilməmişdir. Əvəzində isə, mətnlərin əksər hissəsi əsasən Seçki Məcəlləsindən edilmiş çıxarışlar olmuş, həmin mətnlərdəki fikir çətinliklə qavranılan və bəzi hallarda da ziddiyyətli idi.⁶ Bu isə, işdə vahidliyin olmamasına gətirib çıxarır

⁶ Məsələn, fikirlərin aydın ifadə edilmədiyi təlimatlar sırasına ölkədən kənar səsverməyə dair 4\26, hərbiçilərin səsverməsinə dair 4\27, müşahidəçilərə dair 14/83 saylı təlimatlar daxildir. Seçici siyahılarına dair 14/82 saylı təlimat ziddiyyətli idi.

və bəzi hallarda isə, sonrakı mərhələlərin birində əlavə təlimatların qəbul edilməsi zərurətini yaradırdı.⁷

MSK məntəqə seçki komissiyalarından seçki gecəsi bütün nəticələri qəbul edən kimi, onların hər birini dərhal MSK-nın İnternet səhifəsində yerləşdirməklə açıqlamaq barədə qərarı təqdirəlayiqdir. Bu, bütün cədvəlləşmə prosesinə görünməmiş səviyyədə şəffaflıq gətirmişdir. Gec də olsa, MSK-nı Dairə Seçki Komissiyaları səviyyəsində əldə olunan nəticələnin cədvəlləşdirilməsi prosesi ilə bağlı təşkilatın dairəvi təlimatı prosesin şəffaflığını artırmışdır.

MSK çox zaman özünün hüquqi səlahiyyət və öhdəliklərinə dar çərçivədə yanaşaraq, onların önəmli səviyyəyə çatdırılmasına laqeyd münasibət bəsləmişdir. Seçki Məcəlləsində göstərilir ki, (Maddə 17.4) seçki komissiyasının öz səlahiyyəti çərçivəsində qəbul etdiyi qərarlar və aktlar dövlət orqanları və bələdiyyələr üçün məcburidir. Bu müddə MSK-nı seçki ilə bağlı qanunların həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə digər dövlət orqanları ilə lazımi əməkdaşlığın yaradılmasında ısrarlı olmağa vadar edir. Lakin MSK digər orqanlar üzərində öz hüquqi səlahiyyətlərini təmin etmək istiqamətində ciddi təşəbbüs göstərməmiş, yaxud da baş verən qanun pozuntularına qarşı tədbirlər görməmişdir:

- MSK dövlət mediası tərəfindən namizədlərə bərabər münasibət göstərilməsinin təmin edilməsində heç bir addım atmamış və yerli icra orqanları tərəfindən onlara bərabər münasibət göstərilməsi baxımından səmərəli fəaliyyət göstərə bilməmişdir (Maddə 26.3.5);
- Səsvermə məntəqələri hərbi hissələrdə gec və MSK-nın onların yaradılmasına xüsusi önəm verən müstəsna şəraitləri müəyyənləşdirən tələb olunan qərarı olmadan yaradılmışdır (Maddə 35.5);
- MSK, hakim partiya namizədləri tərəfindən yol verilən açıq-aydın, geniş şəkildə zorakılıq hallarına baxmayaraq, kampaniya reklamlarının çap məlumatlarını əks etdirməli olduğu barədə hüquqi müddəanın qüvvəyə minməsinə ciddi təşəbbüs göstərməmişdir;
- Dairə və Məntəqə Seçki Komissiyalarının bir çox üzvləri dövlət, yaxud yerli idarəetmə orqanlarında tutduqları vəzifələrdə qalmış və ya siyasi partiya üzvlüyündən azad edilməmişlər (Maddə 22.2, 36.3).

Digər seçki materialları ilə birlikdə seçki bülletenlərinin çapı və onların paylanması lazımınca təşkil edilmişdir. Lakin buna baxmayaraq, beynəlxalq müşahidəçilər hətta seçki günündən əvvəl seçki məntəqələrindən kənar

⁷ Məsələn, seçicinin və yerli müşahidəçilərin qeydə alınması.

möhürlənmiş çoxlu seçki bülletenlərinin şahidi olmuşlar.⁸ Bu isə, məxfi əhəmiyyət daşıyan seçki materiallarının paylanması və dağılması üçün nəzərdə tutulan ehtiyat tədbirlərinin lazımi səviyyədə qurulmamasını nümayiş etdirirdi. Seçki bülletenləri solğun A4 formatlı kağızda çap olunmuş və saxtakarlıq yolu ilə çoxaldılmanın qarşısını almaq məqsədilə onların üzərində heç bir su nişanı və ya qoruyucu vasitələr olmamışdır.

Seçinin təlimləndirilməsi proqramının bir tərkib hissəsi olaraq, Seçki Sistemləri üzrə Beynəlxalq Fondun (İFES) dəstəyi ilə MSK-nın rəhbərliyi altında Dairə Seçki Komissiyaları və Məntəqə Seçki Komissiyaları üçün bir təqdirəlayiq və geniş əhatəli treyninq proqramı həyata keçirilmişdir.

MSK beynəlxalq müşahidəçilərlə yaxşı əməkdaşlıq etmişdir. O, şəffaflığın və normal münasibətlərin yaradılmasında özünün aydın niyyətini nümayiş etdirərək, seçkilərin başlanmasına qalmış üçaylıq müddətin tə başlanğıcından ATƏT\DTİHB-nin seçki ekspertini öz ofislərində qəbul etmişdir. Böyük sayda beynəlxalq müşahidəçilərin akkreditə olunması məqsədilə MSK-nın kollektivi hədd belə akkreditə olunma üçün nəzərdə tutulan son müddət keçdikdən sonra da səylə çalışmışlar. Lakin bir sıra hallarda ATƏT\DTİHB-dən olan müşahidəçilərə onların xahiş etdikləri məlumatlar verilməmişdir, məsələn, hər bir səsvermə məntəqəsindəki seçidərin sayı, hərbi səsvermə məntəqələri, yaxud da MSK-ya daxil olan şikayətlər və onların həll edilməsi barədə məlumatları bura aid etmək olar.

Onun ümumən çox yüksək səviyyədə təşkil edilmiş əməkdaşlığı istisna olunmaqla, MSK ATƏT\DTİHB-nin müşahidəçilərinə onun sənədləri və 17-19 oktyabrdan etibarən başlayan, 20 oktyar axşamında ilkin nəticələr elan edilənəcən son günlərdəki fəaliyyətləri ilə tanış olmaq imkanı verməmişdir. Bu, yəni Seçki Məcəlləsinin pozulması ilə müşaiət olunan bu hərəkət ATƏT\DTİHB-ni cədvəlləşmənin dürüstlüyünü, yaxud dəqiqliyini müstəqil şəkildə ayırd etmək imkanından məhrum etməklə onun yekun və həlledici mərhələsi gizlin şəkildə aparılmışdır.

⁸ Məsələn,

- 19 saylı Dairə Seçki Komissiyası, 3 saylı Məntəqə Seçki Komissiyası
- 22 saylı Dairə Seçki Komissiyası, 1 və 6 saylı Məntəqə Seçki Komissiyaları
- 23 saylı Dairə Seçki Komissiyası, 6 saylı Məntəqə Seçki Komissiyası
- 30 saylı Dairə Seçki Komissiyası, 25 saylı Məntəqə Seçki Komissiyası
- 42 saylı Dairə Seçki Komissiyası, 18 saylı Məntəqə Seçki Komissiyası
- 124 saylı Dairə Seçki Komissiyası, 74 saylı Məntəqə Seçki Komissiyası

Həmin səsvermə məntəqələrindən heç biri MSK tərəfindən nəticələrin sonda etibarsız hesab edildiyi Dairə və Məntəqə Seçki Komissiyaları arasında deyil.

A. NAMİZƏDLƏRİN QEYDƏ ALINMASI

Otuz namizəd ilkin olaraq öz namizədliklərinin irəli sürülməsi məqsədilə müraciət etmişdir; onlardan 11-nin müraciəti MSK tərəfindən rədd edilmişdir. Qalan 19 namizəddən isə biri prosesin –rəsmi qeydiyyatın- növbəti mərhələsində müraciət etməmiş, biri də qeydiyyat sənədlərini təqdim etdikdən sonra vəfat etmişdir. Həmin rəsmi şəkildə namizədliyi irəli sürülmüş 17 namizəddən səkkizinin qeydiyyatı lazımi miqdarda etibarlı imza toplamaması əsas gətirilərək, rədd edilmişdir. Onların üçü imzaların tələb olunan sayının əvəzinə 33 000 ABŞ dollarına bərabər miqdarda pul qeydiyyatı əmanəti ödəmişdir. Beləliklə, kampaniyanın başlanğıcında 12 qeydə alınmış namizəd qalmış və onların da dördü oktyabrın 5-dən əvvəl öz namizədliklərini geri götürmüş və səsvermə gününə səkkiz namizəd qalmışdır.

Seçkiləri Müşahidə Missiyası namizədliklərin irəli sürülməsi mərhələsində namizədliyinin qeydə alınmasından imtina edilən bir neçə namizədin işini diqqətlə nəzərdən keçirmişdir. O, namizədliyi rədd edilmiş Nemət Pənahlı, habelə namizədliyinin qeydə alınmasından imtina edilən Rəsul Quliyevin, Ayaz Mütəllibovun və Eldar Namazovun təmsilçiləri ilə görüşmüş və onların məsələsini iki MSK Katibi ilə müzakirə etmişdir. Seçkiləri Müşahidə Missiyası belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, seçki prosesinin həmin mühüm elementi pozulmuş və ATƏT-in öhdəliklərinin, habelə igər beynəlxalq normaların ziddinə olaraq, vətəndaşların vəzifə tutmaq hüququ məhdudlaşdırılmışdır.

Seçki Məcəlləsi namizədlərin qeydə alınmasından imtina edilməsi proseduru əsaslandırılmış qərarlara isnadən təsbit edir. Həmin imtinalar üçün heç bir aydın və əsaslandırılmış səbələr göstərilməmişdir; MSK-nın qərarları sadəcə Seçki Məcəlləsinin imtina üçün bir sıra mümkün səbəbləri özündə birləşdirən ümumi müddəalara isnad etmişdir. Anlaşıqlığın bu kimi çatışmazlığı qeydiyyatın rədd edildiyi namizədlərin məhkəmə orqanlarına müvafiq qaydada müraciət etmək imkanlarını məhdudlaşdırmışdır. Buradan həm də belə bir təəssürat yaranır ki, müraciət edənlərin öz ərizələrindəki yanlışlıqlara görə onların xəbərdar edilməsi proseduru həmişə əməl olunmamışdır, halbuki, namizədlər üçün onların öz ərizələrindəki texniki yanlışlıqların aradan qaldırılması məqsədilə qanunvericilik həmin prosedurdan yan keçməmişdir, yəni bu qayda aydınca təsbit olunmuşdur. MSK-nın müvafiq işlərin müzakirəsi zamanı imtina üçün zəmin olaraq irəli sürdüyü əsaslandırılmış səbəblər inandırıcı olmamış və həmişə qanunun tələbləri ilə uzlaşmamışdır.

Məhkəmələr namədliyi rədd edilən şəxslərə bağlı səmərəli tədbirlər görməmişdir.

B. SEÇİCİ SİYAHILARI

Seçici siyahıların dəqiqliyi ciddi məsələ idi. MSK-nın 15 iyul tarixli dolaşdırıcı təlimatı yalnız seçki gününə 25 gün qalmış Məntəqə Seçki Komissiyalarının elanlar lövhəsinə seçici siyahıların vurulmasını nəzərdə tutmuşdur, halbuki qanunda 65 gün nəzərdə tutulmuşdur (Maddə 48.1). Hətta həmin çox gec son müddətə bir çox dairə seçki komissiyalarında da əməl edilməmişdir. Bununla yanaşı, siyahılar yekun olaraq elanlar lövhəsinə vurulduğu zaman siyasi partiyaların və ayrı-ayrı şəxslərin onun düzgünlüyünü yoxlamağı demək olar ki, qeyri-mümkün edib çətinləşdirərək, seçicilərin ünvanı da ora daxil edilməmişdir (48.11-ci Maddədə tələb edildiyi kimi).

Bir çox seçicilərin səhvən siyahılarda adlarının buraxılması ilə bağlı edilən şikayətlərə cavab olaraq, MSK Məntəqə Seçki Komissiyasının (Seçki Məcəlləsində tələb edildiyi kimi, məhkəmə göstərişindən daha çox) qərarı ilə seçki məntəqələrinin açılmasına 24 saat qalanacan adların seçici siyahılarına əlavə edilməsinə əimkan vermək məqsədilə yekdil və kompromis qərar qəbul etmişdir. Həmin qərar qanunda göstərildiyi kimi, əlavə mürəkkəbləşdirilmiş məhkəmə proseduruna ehtiyac duymadan, adları buraxılmış seçicilərin siyahıya daxil edilməsinin asan yolunun təmin edilməsi üstünlüyünə malik idi. Belə bir qərarın qəbul edilməsinə lüzum yox idi, amma, seçici siyahıları da vaxtında göndərməli idi. Həmin qərar böyük sayda seçicilərin seçki günündən öncə qısa bir müddət ərzində adları əlavə edildiyindən mübahisələrə, hətta manipulyasiyalara səbəb ola bilərdi: 1234 səsvermə məntəqəsinin 12%-də 50-100 seçici və 6%-dən yuxarı hissəsində isə Seçkiləri Müşaidə Missiyasının baş çəkdiyi 100-dən çox seçici. Siyahılara bu cür geniş sayda son protokol əlavələrinin əlavə edilməsi Seçki Məcəlləsinin ayrılmaz hissəsi olan ikiqat daxil etmələrə qarşı tətbiq edilən mühafizə tədbirlərinə ziddir.

Təcrübə göstərir ki, bir çox dairə seçki komissiyalarında siyahıların pis vəziyyətdə olması seçki günündə bəzi hallarda hövsələdən çıxmış vətəndaşların məhkəmə həyətlərində, məsələn, Nərimanov, Yasamal, Xətai, səbail rayonlarının, Sumqayıt və Əli Bayramlı şəhərlərinin ərazisində uzun növbələrinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Bəzi müxəlifət rəhbərləri iddia edirdilər ki, həmin seçici siyahıları müxəlifət tərəfdarlarının adlarının çıxarılması məqsədilə bilərəkdən manipulyasiya edilmişdir. Onların bu fikrinin doğru olduğunu müdafiə etmək məqsədilə onlar həmin məhkəmə həyətlərində

növbəyə dayanan insanların böyük əksəriyyətinin müxalifət tərəfdarları olduğunu tam israrla bildirirdilər. Lakin, onların MSK-ya təqdim etdikləri sübutlar manipulyasiyanın məqsədli olması qənaətinə gəlmək baxımından əsasən epizodik səciyyə daşımaqla kifayət edə biləcək səviyyədə deyildi.

Seçki Məcəlləsinin 46.11-ci Maddəsinə müvafiq olaraq, MSK-nın İnformasiya Mərkəzi tərəfindən həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan bir mərkəzi siyahının yaradılmasına doğru müsbət addımlar atılmışdır. Seçki günündə seçici siyahılarının pis vəziyyətdə olması, hər halda, hələ də daha genişmiqyaslı işlər görülməsinin tələb olunduğuna bir işarə idi.

VI. SEÇKİ KAMPANIYASI

Tibbi müalicə almaq məqsədilə iyulun 8-dən ölkədə olmayan Prezident Heydər Əliyevin uzunsürən xəstəliyi üzündən yaranan qeyri-müəyyənlik seçkiqabağı mühiti səciyyələndirmiş oldu. Onun ölkədə olmamasına və hər hansı ictimai təzahürlərə baxmayaraq, o, hakim Yeni Azərbaycan Partiyasından (YAP) irəli sürülmüş rəsmi namizəd idi və əksər kampaniya üçün aparıcı namizəd hesab edilirdi. Oktyabrın 2-də, seçki gününə iki həftə qalmış o, öz namizədliyini vətəndaşların təşəbbüs qrupu tərəfindən namizədliyi öncədən irəli sürülmüş oğlu İlham Əliyevin xeyrinə geri götürdü. Prezidentin Fərmanı ilə İlham Əliyev avqust ayında Baş Nazir vəzifəsinə təyin edilmiş, lakin o, bu vəzifədə Seçki Məcəlləsində tələb edildiyi kimi, kampaniyaya qoşulmaq məqsədilə məzuniyyət götürməzdən öncə cəmisi həftədən az bir müddət ərzində olmuşdur. Lakin bütün seçki dövründə İlham Əliyev BMT-nin Baş Assambleyasına müraciət edərək, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin Zirvə toplantısında iştirak edərək, Bakıda rəsmi qonaqları qəbul edərək, bir sıra mərasim xarakterli və başlıca vəzifələri icra edərək, Baş Nazir kimi bir çox rəsmi səviyyəli vəzifələri həyata keçirməkdə davam etmişdir. İki aztanınan namizəd İlham Əliyevin xeyrinə öz namizədliklərini geri götürmüşlər.

Vahid namizədlə bağlı ümumi razılıq əldə olunması məqsədilə bir çox müxalifət partiyaları arasında uzun-uzadı, nəticədə isə uğursuz cəhdlər olmuşdur. Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyasının lideri Əli Kərimli öz namizədliyini Milli İstiqlal Partiyasının sədri Etibar Məmmədovun xeyrinə geri götürmüşdür. Azərbaycan Demokratik Partiyasının namizəd kimi qeydə alınmasından imtina edilən lideri Rəsul Quliyev Müsavat Partiyasından irəli sürülmüş namizəd İsa Qəmbəri dəstəkləmişdir. Bir qadın Lalə Şövkət Hacıyeva da daxil olmaqla bir neçə digər tanınmış şəxsiyyət səsvermədə

iştirak etdilər. Səkkiz namizəd üçün verilmiş meydan seçicilərə əlverişli seçim imkanı bəxş etmiş oldu.

Sentyabrın əvvəllərindən başlayaraq, aparıcı namizədlər fəal kampaniyaya başladılar. Siyasi mühit namizədlərlə partiyalar arasında kəskin qütbləşmiş oldu. Kampaniyanın ümumi ahəngi mənfi, hətta təhqiredici elementlərlə köklənmiş oldu. Namizədlərdən bir neçəsi digər namizədlər tərəfindən təhqir edilmələri ilə bağlı rəsmi şəkildə Mərkəzi Seçki Komissiyasına şikayət etdilər. MSK bu kimi şikayətlərin bir neçəsini Prokurora, yaxud da Prezidentin şərəf və ləyaqətin alçaldılması hallarında isə Ədliyyə Nazirliyinə göndərmişdi (bax. Bölmə VII, Şikayətlər və Müraciətlər). Namizədlərdən üçü bildirirdilər ki, kampaniya ərzində onların həyatlarına qarşı təhlükələr olmuşdur. Ədalətli kampaniya ab-havasının əlamətləri açıq-aşkar görünürdü.

Kampaniya Bakıda bir neçə geniş mitinqin keçirilməsi ilə kulminasiya nöqtəsinə çataraq, serçki günü yaxınlaşdıqca daha da fəal və dinamik şəkil alırdı. Namizədlər öz kampaniyalarını – Naxçıvan anklavı nəzərəcarpacaq dərəcədə istisna olmaqla- çox zaman vəcdə gəlmiş böyük sayda coşğun əhval-ruhiyyəli insanlardan ibarət izdihamları cəlb edərək ölkənin bir çox hissəsində aparırdılar. Reklam plakatları kütləvi şəkildə çoxaldılırdı, hətta belə, Heydər Əliyevin və İlham Əliyevin reklam plakatları xüsusi üstünlüyə malik olmaqla yerləşdirilmiş və uzaqdan da belə ən görüntülü təsir bağışlayırdı. Bir çox müxalifət reklamları kampaniyanın lap erkən çalarında müntəzəm surətdə bərbad vəziyyət əsalınaraq məhv edilirdi.

Zorakılıq halları kampaniya tədbirlərinin keçirildiyi müddət ərzində polis qüvvələrinin dinc iştirakçılara qarşı ifrat güc tətbiq etməsi şəklində müşaiyət olunmaqla ciddi problem olaraq qalırdı. Ələlxüsus da, sentyabrın 21-də Bakıda, Masallıda və Lənkəranda ayrıca keçirilən dörd mitinqdə Seçkiləri Müşahidə Missiyasının müşahidəçiləri polisin və hökumət tərəfdarları olan təxribatçıların müxalifətdən olan insanların üzərinə etdikləri hücumun şahidi olmuşlar. Prokurorluq vəzifəli şəxsin qanunsuz hərəkətlərinə görə təhqiqata başlamış və seçki gününəçən heç bir ittiham irəli sürülməmişdir. Kampaniyanın sonrakı dövründə zorakılıq halları bir qədər səngidi və polisin bu yöndəki hərəkətləri daha da məhdudlaşdırılmağa başladı. Lakin, növbəti zorakılıq halları Saatlı və Dəvəçi rayonları da daxil olmaqla keçirilən kampaniya tədbirlərində yenidən baş verdi. Bundan savayı, polis, yerli hakimiyyət orqanları və hökumət tərəfdarları olan qruplar tərəfindən müxalifət tərəfdarlarına qarşı aşağısəviyyəli zorakılıq hallarının ayrı-ayrı elementləri müşahidə olunurdu. MSK qarşısında adi, «icazəsiz» piketlər təşkil

etmiş dinc ADP nümayişçilərinin kiçik bir qrupu Seçkiləri Müşahidə Missiyasının müşahidəçilərinin gözü qarşısında polis tərəfindən dəfələrlə döyülmüşlər. Naxçıvanda seçkiyönümlü və digər treyninq apararı QHT işçiləri hökumət tərəfdarı olan təxribatçıların fiziki hücumlarına məruz qalmışlar. Jurnalistlərin və digər şəxslərin polis tərəfindən dəfələrlə döyülməsi halları SMM tərəfindən təsdiqlənmişdir.

Geniş vüsət almış hədə-qorxu və şantaj halları siyasi iştirakı və azad kampaniyanı məhdudlaşdırmaqla ümumi kampaniya mühitini kölgə altına aldı. Seçkiləri Müşahidə Missiyası müxalifətin siyasi fəallarının saxlanması barədə bir çox məlumatları araşdırıb təsdiq etdi. Saxlama müddətləri kampaniyanın son həftələrində nəzərəcarpacaq dərəcədə – ümumən günlərdən saatlaracan-azalmağa başladı, lakin açıq-aşkar siyasi motivlər əsasında saxlanmaların ümumi ab-havası davam etmişdir. Hədə-qorxunun başqa bir gizlin, lakin geniş yayılmış forması bələdiyyə və ya dövlət məmurlarının, yaxud da onların ailələrinin müxalifət namizədlərini müdafiə etdikləri, ya da müxalifətin keçirdiyi siyasi mitinqlərdə iştirak etdikləri təqdirdə işdən qovulma təhlükələri, yaxud da faktiki işdən çıxarma halları ilə üzləşirdilər. Təsdiqləməyin çətin olmasına baxmayaraq, Seçkiləri Müşahidə Missiyası bir çox işləri nəzərdən keçirib qiymətləndirərək belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, irəli sürülən ittiahamlar əsaslı və etibarlı mənbələrə söykənməklə ciddi hədə-qorxu hallarının bütün ölkə üzrə cərəyan edən bir nümunəni əks etdirirdi. Məcburi köçkünlərə, universitet tələbələrinə, tibb müəssisələrinin kollektivlərinə, hökumətin inzibati strukturlarına hakim partiyadan olan namizədləri dəstəkləmək üçün təzyiqlər edilirdi. Vətəndaş cəmiyyətinin fəalları və jurnalistlər də hədə-qorxu və şantajlara məruz qalırdılar.

Siyasi mitinqlərə qarşı həyata keçirilən ağır məhdudiyyətlər toplanma və söz azadlığına ciddi xələl gətirirdi. Həmin məhdudiyyətlər müxalifət namizədlərinin öz müraciətlərini səmərəli şəkildə xalqa çatdırmaq imkanlarını və ictimaiyyətin həmin kampaniyalarda lazımınca iştirakını məhdudlaşdırırdı. Yerli icra orqanları müxalifət partiyalarına mərkəzi yerlərdə toplaşmağa icazə verməkdən müntəzəm olaraq imtina etmişlər. Qarşıdurmalar çox zaman həmin siyasi mitinqlərin icazəsiz başlandığı, yaxud da izdihamların təsdiq edilmiş ərazilərə nisbətdə xeyli böyük olduğu hallarda baş verirdi. Zorakılıqlarla müşayiət olunan mühit qadınları həmin mitinqlərdə iştirak etməkdən xüsusilə çəkindirirdi. Kampaniyanın sonuncu həftələrində, 21 sentyabrda baş verən zorakılıq halı da daxil olmaqla, hakimiyyət orqanları bir qədər təvazö nümayiş etdirərək, həmin siyasi mitinqlərin bir çox yaşayış məntəqələrinin mərkəzi ərazilərində keçirilməsinə icazə verdilər. Lakin, bir çox yerli

hakimiyyət orqanları müxalifət toplantılarının onların müraciət etdikləri ərazilərdə keçirilməsinə rəsmi icazə verməkdən imtina etməyi müntəzəm surətdə davam etmiş, yaxud da rəsmi müraciətlərə cavab verməmişlər. Yol nəzarət-buraxılış məntəqələri və çoxlu polisin olması müxalifətin keçirdiyi bir çox kampaniyatədbirlərində insanları iştirak etməkdən çəkindirirdi. Həç bir müxalifət mitinqinin Bakının Mərkəzi ərazilərində keçirilməsinə icazə verilmirdi və bəzi namizədlər məcburi köçkünlərlə görüşmək təşəbbüsləri də daxil olmaqla ölkənin digər hissələrində məhdudiyətlərlə üzləşməkdə davam edirdilər.

Ümumiyyətlə, hakimiyyət orqanları bütün namizədlər üçün bərabər şəraitlər yarada bilməmişlər. Müxalifətdən olan namizədlərə Bakının eyni işgüzar mərkəzi ərazilərində və hökumətyönlü tədbirlərin keçirildiyi digər yaşayış məntəqələrində kampaniya tədbirlərini keçirməyə icazə verilmirdi. İctimai binaların pəncərələrinə çox zaman hakim partiyadan olan namizədlərin seçki reklamları vuruldu, halbuki orada müxalifət reklamlarından birini də görmək mümkün deyildi. Seçkiləri Müşahidə Missiyası sübuta ehtiyacı olmayan, yəni dövlət sektoruna məxsus məmurların, müəllimlərin, tələbələrin və digər insanların müxalifət tədbirlərində iştirakına mane olmaqla, onların iqtidaryönlü tədbirlərdə iştirak etmələrinə xüsusi göstərişlər verildiyinin şahidi olmuşdur.

VII. MEDIA

A. Media üçün ilkin şərait

Televiziya, sözsüz ki, Azərbaycanda xəbərlərin ən mühüm mənbəyidir. *Dövlət televiziyası* bütün Respublikanın ərazisinə yayılır və media vasitələri arasında ən nüfuzlu təsirə malikdir. O, hələ müstəqil ictimai yayım xidmətinə çevrilməmişdir. Bütün Respublika ərazisinə yayımlanan bir neçə digər televiziya kanalı, habelə bir çox yerli və ya regional televiziya kanalları mövcuddur. Ən mühüm özəl televiziya kanalları bunlardır: *Lider*, *TV*, *ANS*, *SPACE TV* və *ATV*. Dörd dövlətyönlü qəzet yalnız hökumətin mövqeyini əks etdirir. Siyasi xəbərlərin yeganə alternativ mənbələri məhdud sayda müstəqil və müxalifət partiyalarına məxsus qəzetlərdir. Amma onlar aşağı tirajla buraxıldığından, ictimaiyyətin əksər təbəqələrinə çatmır.

2003-cü ilin prezident seçkilərinə hazırlıq mərhələsində mətbuat azadlığı ciddi problem olaraq, əsas diqqət mərkəzində idi. Bir sıra qəzetlər hökumət rəsmilərini tənqid etdiklərinə görə məhkəmə çəkişmələri ilə üzləşirdilər; bu, mediyanı müşahidə edən bir çox təşkilatlar tərəfindən hakimiyyət orqanlarının

sakit tənqidə qarşı bir cəhdi kimi nəzərdən keçirilirdi. Mediyanın vəziyyəti fiziki və mənəvi hücumlar, saxlanmalar, öldürməklə hədələyən telefon zəngləri, senzuraya bənzər bir tərzdə redaksiyaların işinə fəaliyyətin əmüdaxilələr də daxil olmaqla jurnalistlərə qarşı edilən müntəzəm təzyiq və hədə-qorxularla daha da ağırlaşmış oldu. Sentyabrın 8-də jurnalistlər öz vəzifələrini icra etmək üçün yığışdıqları Bakı şəhər Baş Polis İdarəsinin qarşısında polislərin hücumuna məruz qaldılar.

B. Media üçün Hüquqi Sistem

Konstitusiyada söz və mətbuat azadlığı təsbit olunur. Senzura rəsmi olaraq, 1998-ci ildə ləğv edilmişdir. Seçki Məcəlləsində dövlət mediasında pulsuz vaxt və yer ayrılması, ödənişli siyasi reklamlar üçün nəzərdə tutulan aydın qaydalar, dövlət mediasının namizədin lehinə və əleyhinə kampaniya apara bilməməsi barədə, bütün namizədlər üçün bərabər istifadə imkanlarını tələb edən aydın müddəalar da daxil olmaqla media ilə bağlı bir çox təkmilləşdirici düzəlişlər öz əksini tapmışdır. Seçki Məcəlləsindəki həmin müddəaları bir daha tamamlamaq məqsədilə Mərkəzi Seçki Komissiyası mediada kampaniyanın gedişi prosesini bir daha tənzimləmək məqsədilə 8 avqust tarixli 21/137 sayılı bir qərar qəbul etmişdir. Lakin təcrübə göstərir ki, həmin müddəaların bir çoxu məqbul şəkildə həyata keçirilməmişdir. Mərkəzi Seçki Komissiyası Seçki Məcəlləsində media ilə bağlı şərtləndirilmiş müddəaların qüvvəyə minməsinin təmin edilməsi və ona nəzarət edilməsi məqsədilə öz üzvlərindən, müxtəlif media orqanlarından cəlb edilmiş jurnalistlərdən ibarət olmaqla, MSK-ya yardım göstərməli olan bir xüsusi media qrupu yaratmış oldu. Edilən müraciətlərə baxmayaraq, həmin qrup Seçkiləri Müşahidə Missiyasını qəbul edilmiş şikayətlərin sayı, onların necə həll edilməsi barədə məlumatla təmin edə bilməmiş və nəticədə isə, Seçkiləri Müşahidə Missiyası şikayətlərin və müraciətlərin mətbuatda işıqlandırılması ilə bağlı səmərəliliyini qiymətləndirə bilməmişdir.

C. Media monitorinqi

Seçkiləri Müşahidə Missiyası sentyabrın 16-dan oktyabrın 13-dək keyfiyyət və kəmiyyət təhlillərindən istifadə etməklə aşağıdakı beş televiziya kanalının və yeddi qəzetin fəaliyyətini müşahidə etmişdir: *Azərbaycan Dövlət Televiziyası*, *Lider TV*, *ANS TV*, *Space TV* və *ATV* kimi dörd özəl kanal; *Azərbaycan*, *Xalq*, *Bakinskiy Raboçiy* və *Respublika* kimi dörd dövlət qəzeti və *Zerkalo*, *Exo* və *Yeni Müsavat* kimi özəl qəzetlər.

Mediyanın kampaniyanı işıqlandırması prosesi Baş Nazir İlham Əliyevin və Prezident Heydər Əliyevin xeyrinə olaraq, açıq-aşkar tərəfgirlik etməsini nümayişkaranə şəkildə bildirmək məqsədilə dövlət və hökumətyönlü kütləvi informasiya vasitələrinin həmişəki özünəməxsus ənənəsi ilə səciyyələnirdi. Müxalifətdən olan namizədlərin adı çox xəsisliklə və çox zaman da mənfi anlamlarda çəkilirdi. Xəbərlərdə və cari məsələlərə həsr olunmuş proqramlarda dövlət mediası namizədlər üçün bərabər şəraitlərin yaradılması məqsədilə Seçki Məcəlləsində irəli sürülən hüquqi öhdəliklərinin öhdəsindən bütünlüklə gələ bilməmişdir.

Dövlət Televiziyası bütün siyasi rəqiblərə pulsuz efir vaxtı ayırmaqla bağlı nəzərdə tutulan hüquqi öhdəliklərə əməl etmişdir. Lakin onun lazımcıca işıqlandırma imkanlarına malik xəbərlər, analitik və digər proqramları onun, yəni İlham Əliyevin Baş Nazir kimi vəzifələrinin icrası ilə bağlı fikirlərlə qeyd-şərsiz olaraq, tam mütənəsiblik təşkil edirdi. Həmin proqramlar İlham Əliyevi açıq şəkildə dəstəkləmişdir. Müxalifətdən olan namizədlərə nəzərəcarpacaq dərəcədə əhəmiyyət verilməmişdir. Seçkiyə dörd həftə qalmış, İlham Əliyev hamısı müsbət, yaxud neytral tonda olmaqla, Dövlət Televiziyasında xəbərlərin yayımlandığı əlverişli efir vaxtında 2 saat 36 dəqiqə işıqlandırma müddəti almış oldu. Heydər Əliyev isə, təxminən 46 dəqiqə almışdır. Həmin müddət ərzində bütün digər namizədlərə birlikdə götürüldükdə cəmi on ikicə saniyə verilmişdir. *Dövlət Televiziyasının* rəsmiləri bəyan edirdilər ki, onların məsuliyyəti xəbərlər proqramına yox yox, yalnız tələb olunan pulsuz efir vaxtının təmin edilməsinə şamil edilirdi, çünki qanunda belə bir məhdudiyyət və ya fərq nəzərdə tutulmamışdır.

Dövlət Televiziyası namizədlər, yaxud da onların nümayəndələri arasında müntəzəm televiziya debatlarını yayımlayırdı ki, bu da seçicilərdə namizədlər haqda fikir formalaşdırmaqda kömək edən irəliyə doğru atılmış müsbət bir addımdır. Lakin oktyabrın 5-də yayımlanan qızgın canlı debatın iştirakçılarından ikisi biri-birinə stəkan tullayanda o, dərhal dayandırılmalı idi. Dövlət Televiziyası seçkilərdə iştirakı artırmaq məqsədilə efirdə seçicinin maarifləndirilməsi reklamlarından da istifadə edirdi ki, bu da səmərəli təşəbbüs kimi təqdirəlayiqdir.

Özəl televiziya kanalları da monitoring müddəti ərzində bütünlüklə İlham Əliyevin xeyrinə və müxalifət namizələrinin əleyhinə köklənmişdi. Məsələn:

- *Lider TV*, bütün ölkəyə yayımlanan özəl telekanal olaraq, özünün əlverişli efir vaxtlarında İlham Əliyevə sırf müsbət tonda on saat 51 dəqiqə vaxt ayırmışdır. Bunun əksinə olaraq, irəlidə gedən iki müxalifət namizədinə

əsasən mənfi işıqlandırma fonunda üst-üstə iyirmi dörd dəqiqədən az bir vaxt ayrılmışdır. *Lider* televiziyası da İlham Əliyevə və Heydər Əliyevə dəstək və tərənnüm olaraq, əsas efir vaxtında uzun-uzadı musiqi konsertləri göstərirdi.

- *Space TV*, Respublikanın bütün ərazisinə yayılan başqa bir özəl televiziya kanalı xəbərlərin işıqlandırılmasının əlverişli efir vaxtında Baş Nazir İlham Əliyevə sırf müsbət tonda beş saatdan çox vax ayırmışdır. Bir qədər öndə gedən və ya şanslı görünən iki müxalifət namizədinə isə onlarla müqayisədə xeyli az, yəni xəbərlərin işıqlandırılmasının əlverişli efir vaxtında mənfi, yaxud neytral tonda ayrı-ayrılıqda 48 və 33 dəqiqə vaxt ayrılmışdır.
- *ANS TV*, bütün Respublika ərazisində yayımlanan başqa bir özəl televiziya kanalı bir daha əsas etibarilə mənfi, yaxud neytral tonda olmaqla xəbərlərin işıqlandırılmasının ən əlverişli efir vaxtının təxminən 40 dəqiqəsini İlham Əliyevə ayırmaqla, bir qədər az meyllilik nümayiş etdirmişdir. Bir qədər öndə gedən və ya şanslı görünən iki müxalifət namizədinə əsasən mənfi, yaxud neytral fonla işıqlandırılmaqla üst-üstə 13 dəqiqə vaxt ayrılmışdır.
- *ATV* özünün ən əlverişli efir vaxtının 43 dəqiqədən çox hissəsini sırf müsbət meyli olmaqla İlham Əliyevə ayırmışdır. İki aparıcı müxalifət namizədlərindən birinə isə, onlarla müqayisədə xəbərlərin işıqlandırılmasının ən əlverişli efir vaxtının üç dəqiqədən az bir hissəsini ayırmışdır. Bu kanal Seçkiləri Müşahidə Missiyasının hesabatlarını və müsahibələrini biri-birinin ardınca və düşünərək ictimaiyyətə səhvən çatdırmaqla son dərəcə məsuliyyətsiz bir mövqe tutmuşdur.

İki böyük özəl televiziya kanalı yerli standartlarla müqayisədə yüksək olan tariflər irəli sürmüş ödənişli siyasi reklam məqsədilə qeyri-adi qiymət təyin etmə müqaviləsi bağlamışdır. Həmin dörd özəl televiziya kanalından yalnız *ANS Televiziyası* müxalifət namizədlərinin ödənişli yayımını efirə buraxmışdır. Amma, kampaniyanın sonuncu həftəsində o, özünün ödənişli siyasi reklam üçün nəzərdə tutulan tarif dərəcəsini əvvəlki ayın səviyyəsindən təxminən beş dəfə artırmış oldu. Kampaniyanın sonuncu həftəsində *Dövlət Televiziyası* bir neçə digər özəl kanallar kimi, namizəd İsa Qəmbərə efir vaxtını satmaqdan boyun qaçırdı.

Milli Teleradio Şurası Prezident tərəfindən təyin edilən doqquz üzvündən hətta belə yalnız altısının seçkilərdən öncə təyin edilməsinə baxmayaraq, 2003-cü ildə fəaliyyət göstərməyə başlamışdı. Prezident fərmanı ilə həmin şuranın və MSK-nın mediya qrupunun seçkiqabağı kampaniyada funksiyası müəyyən olunmuşdur. Şura Seçkiləri Müşahidə Missiyasına bildirirdi ki, onun üzvləri kampaniyanın keçirildiyi müddət ərzində MSK-nın mediya qrupunun mediya

ilə bağlı baş verən zorakılıq halları ilə əlaqədar keçirdiyi işçi iclaslarda iştirak etməyə dəvət olunmamışlar. Həmin Şura bəzi özəl televiziya kanallarına xəbərlər proqramları daxilində ödənişli reklamlar yayımlamaqla Televiziya və Radio Yayımı haqda qanunu pozduqlarına görə müvafiq xəbərdarlıqlar etmişdir. Lakin bütün bu kimi xəbərdarlıqlara baxmayaraq, həmin zorakılıq halları hər hansı bir cəzalanma olmadan davam etmişdir.

Dövlət tərəfindən maliyyələşən qəzetlər öz səhifələrində hər bir namizəd üçün pulsuz yer ayırmaqla bağlı irəli sürülən hüquqi tələbləri ümumən təmin etmişdir, lakin İlham Əliyevin xeyrinə olaraq və demək olar ki, digər namizədlərə nəzərəcarpacaq dərəcədə diqqət yetirmədən siyasi və kampaniya xarakterli mövzuların mətbuatda işıqlandırılması zamanı tərəfgirlikləri açıqca hiss olunurdu. Məsələn, kampaniyanın sonuncu dörd həftəsində *Azərbaycan* qəzeti özünün siyasi və seçkilərlə bağlı yazılarının 68%-ni, *Xalq* və *Bakinskiy Raboçiy* qəetlərinin hər biri ayrı-ayrılıqda 82%-ni, *Respublika* qəzeti isə 80%-ni İlham Əliyevə həsr etmişdir. Əsas müxalifət namizədləri nəzərəcarpacaq dərəcədə diqqətdən kənar qalmışlar. Dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən həmin qəzetlərin redaktrları onlardan bütün qeydiyyatdan keçmiş namizədlər üçün bərabər şəraitin yaradılmasını tələb edən Seçki Məcəlləsinin 77.1-ci Maddəsini pomuş hesab edirlər.

Azərbaycan qəzeti də, hətta ödənişli reklam şəklində də belə Seçkiləri Müahidə Missiyasının seçkilərə dair ilkin faktlar və nəticələr barədə hesabatının mətnini «bu, dövlət əleyhinədir» deyərək, çap etməkdən imtina etmişdir.

Müxalifət tərəfdən olan qəzetlər siyasi informasiya mənbəyinin yeganə alternativ və bəzən də etibarlı mənbəyi olmuşdur. Bəzi müxalifət mətbuatı əsas jurnalistika normalarını pozaraq, öz səhifələrində məsuliyyətdən tamamilə uzaq bir dildən istifadə edirdilər. *Yeni Müsavat* öz səhifələrində müvafiq mətbuat işıqlandırmalarının 70%-ni son dərəcə müsbət bir meyllilik nümayiş etdirməklə İsa Qəmbərə həsr etmişdir. İlham Əliyevə isə, onunla müqayisədə sırf mənfi işıqlandırma fonunda 9% yer ayrılmışdır. İki müstəqil qəzet – *Zerkalo* və *Exo* qəzetləri bəzi hallarda kampaniyanın qeyri-düzgün mənzərəsinə toxunmalarına baxmayaraq, onu bir qədər balanslandırılmış şəkildə verməyi təklif edirdi.

Ümumiyyətlə, mediyanın seçkiləri birtərəfli qaydada işıqlandırması Azərbaycanda elektorata lazımınca məlumatlandırılmış seçim etmək imkanı

qazandırmaq üçün kifayət qədər və balanslaşdırılmış bir informasiya çatdırmağa qabil olan güclü və müstəqil mediyanın olmamasından xəbər verir.

VIII. ŞİKAYƏTLƏR VƏ MÜRACİƏTLƏR

Yeni Seçki Məcəlləsi şikayət və müraciətlərə baxılması mexanizmini yenidən nəzərdən keçirərək bir daha möhkəmləndirmişdir. Bunun təqdirəlayiq addım olmasına baxmayaraq, həmin prosedurlar mürəkkəb və şəffaflıqdan uzaq idi ki, bu da onları vətəndaşlar tərəfindən qavranılıb istifadə olunması baxımından çətinləşdirmiş olur. Bununla yanaşı, həmin mexanizm seçicilərin şikayətlərinə lazımınca baxılması məqsədilə seçiciləri, namizədləri və digər maraqlı şəxsləri özündən uzaqlaşdırma biləcək bir tərzdə olduqca vaxtاپaran və problem yaradan bir üsul idi.

Qanuna əsasən, seçicilər, namizədlər, siyasi partiyalar, namizədlərin, yaxud siyasi partiyaların təmsilçiləri, müşahidəçilər və seçki komissiyaları şikayət vermək hüququna malikdirlər. Şikayətlərlə bağlı müraciətlər şikayətin yaranmasına səbəb olan hadisənin baş verdiyi, yaxud da şikayətçinin baş vermiş hadisədən xəbər tutduğu andan etibarən üç gün müddətində edilməlidir. Qanun seçki komissiyalarına edilən əksər şikayətləri də nəzərdən keçirir. Lakin, cinayət məsuliyyəti yarada biləcək hallarla bağlı məhkəməyə, yaxud prokurorluğa, mülki məsuliyyət doğura biləcək hallarda isə məhkəməyə müraciət edilə bilər. Hər hansı bir təcrübəsiz şəxsdən şikayətini etməsi üçün müvafiq yeri necə təyin etməsini gözləmək aydın deyil. Düzgün prosedurlar hətta belə məhkəmə və seçki məmurları tərəfindən də ümumi şəkildə analısla bilmir. Seçkiləri Müşahidə Missiyası müxtəlif vəzifəli şəxslərdən prosesin bəzilərinin birbaşa Seçki Məcəlləsinə zidd olduğu bir neçə müxtəlif şərhlər eşidirdilər.

Seçki komissiyaları və məhkəmələr üç gün ərzində müvafiq qərarlar çıxarmalıdırlar; seçki komissiyalarına seçki günü, yaxud da növbəti gün edilən şikayətlər «dərhal» həll edilməlidir. Seçki komissiyalarına edilən şikayətləri Mərkəzi Seçki Komissiyasına bütün yüksək komissiyalara və sonra da Apellyasiya Məhkəməsinə, son nəticədə isə Ali Məhkəməyə ünvanlandırmaq olar. Hər hansı bir seçki komissiyası öz tabeliyində olan komissiyanın qərarını ləğv edə, məhkəmələrsə, səsvermənin nəticələrinə və rəsmi seçki hesabatlarına dair⁹ qərarlar da daxil olmaqla hər hansı bir seçki komissiyası tərəfindən çıxarılmış istənilən qərarı ləğv edə bilərlər.

⁹ Hal-hazırda Azərbaycan vətəndaşlarının Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət etmək hüquqları yoxdur. Hüquq və azadlıqlarının pozulduğu zaman vətəndaşların həmin məhkəməyə müraciət

Seçkidən əvvəlki müddət ərzində seçki komissiyalarına, məhkəmələrə, yaxud prokurorluq orqanlarına bir neçə rəsmi şikayət edilmişdir. Seçki Məcəlləsinin və digər qanunların seçki kontekstində pozulmasına dair çoxlu sübutları nəzərə alırıqsa, olduqca acınacıklı hal idi. Seçki müdiriyyətinin və məhkəmə orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinə və onların müstəqilliyinə qarşı inamsızlıq insanları rəsmi şikayətlər etmək fikrindən daşındırırdı.

MSK çox zaman şikayətlərlə bağlı qərarlar qəbul qəbul edilməsinə nail ola bilmirdi, lakin əvəzində isə, müvafiq qərarların həll edilməsi prosesini təxirə salmaq (əksər hallarda müvafiq qərarlar qəbul etmədən), yaxud da həmin şikayətləri Prokurorluğa və ya digər dövlət orqanlarına göndərməyə daha çox üstünlük verirdi. Məlum olur ki, bir sıra qərarlar bütün MSK tərəfindən həll edilməkdən daha çox, ayrı-ayrı MSK üzvlər tərəfindən həll edilirdi. Bu yanaşma sistemin obyektivliyi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən kollegial qaydada balanslaşdırılmış səlahiyyətlər çərçivəsində şikayətlərin planlı şəkildə nəzərdən keçirilməsi prosesini korlayırdı. Bundan savayı, hər hansı bir şikayət bütün MSK qarşısında qaldırıldığı hallarda isə, ümumiyyətlə, yalnız həmin məsələyə görə məsuliyyət daşıyan şəxsə onun təfsilatları barədə məlumat verildiyi məlum olurdu. Bir sıra hallarda, Seçki Məcəlləsinin 25.2.2.-ci Maddəsinin müddəalarının əksinə olaraq, MSK-nın Hüquq Şöbəsi rəsmi qərar çıxarılması məqsədilə keçirilən hər hansı bir MSK iclasına isnad etmədən həmin şikayətlərə cavab verirdi. Dəfələrlə edilən müraciətlərə baxmayaraq, Seçkiləri Müşahidə Missiyası MSK-ya ünvanlanmış şikayətlərlə bağlı təfərrüatlı məlumatlar əldə edə bilmirdi.

Prokurorluq seçkiqabağı kampaniya ərzində bir neçə ilkin istintaq işi başlamış, lakin seçki gününə olan vəziyyətə görə hər hansı bir cinayət işi qaldırmamışdır. Seçki gününə olan vəziyyətə bənzər Prokurorluq və Ədliyyə Nazirliyi alçaldıcı, təxribat xarakterli məlumatlar və «təhqirlər»lə bağlı şikayətləri nəzərdən keçirərkən son dərəcə təmkin və soyuqqanlılıq nümayiş etdirmişdir.

Seçkiləri Müşahidə Missiyası seçki günü, yaxud da seçkidən sonrakı müddət ərzində seçki komissiyalarına, məhkəmələrə, yaxud da prokurorluq orqanlarına edilmiş şikayətlərlə bağlı hər hansı bir rəsmi məlumat əldə etmək cəhdləri puça çıxmışdır. O, yalnız namizədlərin nümayəndələri tərəfindən təqdim olunmuş cüzi rəsmi şikayətlərin surətlərini əldə edirdi. Seçki günündə seçki prosesində baş vermiş dəhşətli və genişmiqyaslı təhqirlər və sui-istifadə

etmək hüququnun Konstitusiyaya təsbit olunması ilə bağlı 2002-ci ilin avqustunda edilən dəyişikliklərə baxmayaraq, heç bir həyata keçirmə qanunvericiliyi qəbul edilməmişdir.

halları siyasi partiya fəalları tərəfindən seçki orqanlarının və məhkəmələrin müstəqilliyinə qarşı artıq çoxdan nümayiş etdirilmiş inamsızlığı bir daha möhkəmləndirmiş oldu. Bu, bir çox hallarda komissiyaların özünə qanunun pozulması şəklində nəzərdən keçirilmiş şikayətlər kimi təqdim edilməli olan rəsmi şikayətlər edilməsi prosesini zəiflətməmiş olurdu.

Seçki günündən etibarən dörd gün ərzində MSK-nın hər hansı bir iclasının keçirilməməsi onun seçki günündən başlayaraq yaranan istənilən şikayətlərin vaxtılı-vaxtında və əsaslandırılmış şəkildə həll edilməsi xüsusunda ciddi problemlər yaradırdı. MSK seçki günündən başlayaraq edilən şikayətlərin qəbul edilməsi məqsədilə üçüncü və sonuncu gün açıq olmamışdır. Ən azı bir şikayətçi həmin gün MSK-dan geri qaytarılmış və iki gündən sonra (bazar ertəsi) gəlməsi ona bildirilmişdir. Şikayətçi həmin gün qəbul edilmiş və MSK-nın iclasında həmin şikayətin tələb olunan son tarixəcən verilməməsi əsas gətirilərək, baxılmamışdır. MSK-nın seçki günündən sonrakı birinci iclasında şikayətlərin baxılmasına cəmiyi yarım saatdan az bir vaxt sərf edilmişdir. Şikayətlər ya Prokurorluğa göndərilmiş, yaxud da daxili qaydada araşdırılmağa qəbul edilmişdir.

Ümumən götürsək, seçki ilə bağlı mübahisələrin həll edilməsi mexanizmi şikayətçiləri səmərəli, yaxud da vaxtında həyata keçirilən ölçügötürücü tədbirlərlə təmin etməmişdir.

İX. QADINLARIN İŞTİRAKI

Bir qadın, Lalə Şövkət Hacıyeva namizəd kimi qeydə alınmışdır; rəsmi nəticələr göstərmişdir ki, o, səslərin üçüncü ən böyük sayını (3,6%) əldə etmişdir. Lakin bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, qadınlardan siyasi həyatda iştirakı ümumiyyətlə məhdudlaşdırılmışdır. Namizədlərdən heç biri hər hansı bir uzlaşdırılmış şəkildə qadın hüquqlarına, yaxud da qadınlarla bağlı xüsusi maraq doğuran məsələlərə müraciət etməmişdir. Qadın üzvlərin siyasi partiyalardakı faiz nisbəti hakim Yeni Azərbaycan Partiyasında 45%, Milli İstiqlal partiyasında 24% və Müsavat Partiyasında isə 15 % təşkil edir. Yalnız qadınlardan az bir qismi rayon partiya sədrələri, yaxud da partiyalardakı digər rəhbər postlarda çalışırlar.

Qadınlar seçki prosesində ortabab səviyyədə fəallıq göstərirdilər. Bir neçə qadın qrupu vətəndaşların seçkiqabağı təlimləndirilməsi treyninqi dərslərinin keçirilməs i prosesini təşkil etmişlər. Qadınlardan seçki komissiyalarının işinə cəlb olunması səsvermə məntəqələri səviyyəsində həyata keçirilirdi. Qadınlar

Dairə Seçki Komissiyalarında üzvlərin 8,9%-ni, sədrlərin isə 1%-dən az bir hissəsini təşkil edirdi. Seçkiləri Müşahidə Missiyasının monitorinq apardığı Məntəqə Seçki Komissiyalarında sədrlərin təxminən 20%-i qadınlar idi. Məntəqə Seçki Komissiyalarının 27%-də müşahidəçilər qadınların kişilərlə eyni səviyyədə səs verməmələrini qiymətləndirib müəyyən etmişlər.

Qadınların kampaniya tədbirlərində azlıq təşkil etmələrinə baxmayaraq, onlar həmin qızğın mitinqlər və hadisələr zamanı fiziki hücumlara məruz qalanlar arasında idilər. Kampaniya zamanı bir qadın nümayişdə iştirak etdiyinə görə saxlanılmış və polisdə həbsdə olduğu zaman ona qarşı edilən cinsi təcavüz faktı ilə bağlı rəsmi şikayət etmişdir. Seçkiləri Müşahidə Missiyası mitinqlərdə iğtişaş yaratmaq və müxalifət fəallarının üzərinə hücumu keçmək məqsədilə deyilənlərə görə pul verilmiş, yaxud da hakim partiya tərəfdarları tərəfindən zorla sövq edilmiş «qadın təxribatçıların» bir qrupunu müşahidə etmişdir. Bütün seçki prosesini çuğlayan zorakılıq və hədə-qorxu mühiti qadınları daha geniş şəkildə iştirak etmək niyyətindən daşındırır, yaxud da çəkindirirdi.

X. YERLİ MÜŞAHİDƏÇİLƏR

Seçki Məcəlləsinin təqdirəlayiq cəhətlərindən biri yerli müşahidəçilər də daxil olmaqla, müşahidəçilərin hüquqlarının geniş şəkildə təsbit edilməsidir. Lakin, bu, seçkiləri müşahidə etmək məqsədilə öz büdcələrinin 30%-dən çox hissəsini xarici dövlətin maliyyə yardımını hesabına formalaşdıran yerli təşkilatlar qarşısında məhdudiyət yaradan İctimai Təşkilatlar və Fondlar haqda Qanunla uzlaşdırılmamışdır. Hökumət rəsmiləri belə iddia edirdilər ki, həmin qrupların üzvləri müşahidəçilər kimi ayrı-ayrılıqda qeyd oluna bilmək imkanına malik olduğundan həmin məhdudiyəti bir problem kimi səciyyələndirmək olmaz. Lakin fərdi müşahidə QHT-lər tərəfindən aparılan mütəşəkkil müşahidənin qənaətbəxş hesab edilə biləcək əvəzedicisi ola bilməz. Qanunvericiliyin gücü məhz onun seçkinin şəffaflığını, ictimaiyyətin prosesdə iştirakını və ona qarşı olan inamı azaltmaqda idi. O, QHT-nin seçki məsələləri ilə bağlı təbliğat və səfərbər etmək imkanlarını məhdudlaşdırırdı. Həmin məhdudiyət ATƏT-in Kopenhagen Sənədi üzrə Azərbaycanın qəbul etdiyi öhdəliklərə ziddir və ATƏT/DTİHB-nin əvvəlki seçkilərdən çıxış edərək irəli sürmüş olduğu tövsiyələrin həyata keçirilə bilməməsi mənzərəsini əks etdirir.

MSK sondan-sona müşahidəçilərin qeydə alınması və təqdim olunması tələb olunan sənədlərin siyahısını aydınlaşdıran əlavə Təlimatlar (№29\229, №29\232, 8 sentyabr) buraxmışdır. Proses ağır olaraq qalırdı. Yerli

müşahidəçilərin qeydiyyatının başlanması prosesi ləngidilirdi, amma sonrakı prosesdə səmərəli davam etməyə başladı. Fərdi müşahidəçilərin qeydiyyatını aparmaq üçün verilən geniş imkandan dövlət orqanlarında çalışan vəzifəli şəxslərin səsvermə məntəqələrində iştirakını qadağan edən 104.14-cü Maddənin məhdudiyətlərindən yan keçmək məqsədilə yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən istifadə edilirdi. MSK-nın aydın təlimatlarına baxmayaraq, bəzi Dairə Seçki Komissiyaları müşahidəçinin üzərinə şəkil vurulmamış akkreditə kartlarını buraxmışdır.

Qeydiyyatın çətinlikləri ilə bağlı edilən çoxsaylı şikayətlərə baxmayaraq, siyasi partiyalardan və QHT-lərdən olan çoxlu sayda yerli müşahidəçi, habelə ayrı-ayrı şəxslər akkreditə olunmuşlar. Seçki günündə 40 mindən yuxarı yerli müşahidəçi bütün ölkədə yerləşdirilmişdir. Bir neçə QHT qrupunun və siyasi partiya hərtərəfli seçki müşahidəsi prosesini təşkil etmək cəhdlərinə seçkidən öncə, seçki günündə və seçkilərdən sonra ciddi şəkildə maneçilik törədilmişdir.

Seçki günündə Seçkiləri Müşahidə Missiyası yerli müşahidəçilərin seçki məntəqələrinə daxil olmasına icazə verilməmiş, yaxud da oradan kənarlaşdırılmışlar.¹⁰ Bəzi seçki məntəqələrində müşahidəçilərdən səsvermə, yaxud səslərin sayılması zamanı müşahidəni daha səmərəli şəkildə aparmaq məqsədilə yaxın oturmuş müşahidəçilərdən xeyli aralıda oturmaq tələb olunurdu. Yerli müşahidəçilər Seçkiləri Müşahidə Missiyası tərəfindən müşahidə olunan Dairə Seçki Komissiyalarının 50%-dən yuxarı hissəsində cədvəlləşmə protokollarını toplaya bilməmişlər. Seçkiləri Müşahidə Missiyasının əldə etdiyi etibarlı məlumatlara əsasən, seçki qutularının bülletenlərlə doldurulması kimi zorakılıq və ya pozuntu hallarının şahidi olmuş bir neçə müşahidəçiyə həmin halları ört-basdır edilməsi məqsədilə təzyiqlə göstərilmişdir. Seçkiləri Müşahidə Missiyası həm də yerli müşahidəçilərin seçki prosesinə müdaxilə etdikləri halların da şahidi olmuşlar.

2222 məntəqə seçki komissiyasında müşahidə apardıqlarını iddia edən onlarla QHT-dən təşkil edilmiş “Azad və Ədalətli Seçkilər uğrunda Koalisiya” dərhal seçkilərdən sonra mətbuat konfransı keçirmiş və tənqidi faktları açıqlamışdır.

¹⁰ Məsələn, aşağıdakı səsvermə məntəqələrində:

- Dairə SK № 30, Məntəqə SK №s 25, 26, 27 və 28
- Dairə SK № 37, Məntəqə SK № 3, 4, və 25
- Dairə SK № 45, Məntəqə SK № 32
- Dairə SK № 63, Məntəqə SK № 1
- Dairə SK № 96, Məntəqə SK № 37

Dairə SK № 119, Məntəqə SK № 28.

Seçkilərin monitorinqini həyata keçirən bir neçə yerli QHT rəhbəri 15 oktyardan sonra hədələnilib qorxudulduqlarını bildirmişlər. Hadisələrin seçkidən sonrakı inkişafı bəzi QHT və siyasi partiya müşahidəçilərinə prokolları səmərəli şəkildə toplanmaqda, məlumatları təhlil etməkdə, seçki zorakılıqları ilə bağlı faktları açıqlamaqda, yaxud da rəsmi şikayətlər etməyə mane olmuş, onları da bu cür məcbur etmişlər.

XI. SƏSVERMƏNİN MÜŞAHİDƏ OLUNMASI, SƏSLƏRİN SAYILMASI VƏ NƏTİCƏLƏRİN CƏDVƏLLƏŞDİRİLMƏSİ

A. SƏSVERMƏ

Seçki günündə müşahidəçilər bildirirdilər ki, səsvermə bir çox seçki məntəqələrindəki nəzərəcarpacaq dərəcədə yaranmış sıxlıq istisna olunmaqla, ümumən normal keçmişdir. Səsvermə zamanı müşahidə olunmuş cəmi 1185 seçki məntəqəsi ilə bağlı aparılan qiymətləndirmə onların 37%-də heç bir problemin olmamasını, 32%-də cüzi problemlərin, 18 %-də bir neçə cüzi problemin və 8%-də isə çoxlu mühüm problemlərin olması faktını aşkara çıxarmışdır. Həmin mənfi nisbətlər ATƏT-ə üzv olan ölkələrdəki seçkilər üçün nisbətən yüksək göstəricidir.

Lakin, ümumi qayda-qanun ab-havasının zahiri görüntüsü arxasında seçki qutularını doldurmaq¹¹, əvvəlcədən nişanlanmış seçki qutuları¹², seriya nömrələri olmayan seçki qutuları¹³, adları siyahıda olmayan seçki bülletenləri¹⁴

¹¹ *Seçki qutularının doldurulması:*

- Dairə SK № 6, Məntəqə SK № 3 (Səyyari seçki qutusu.)
- Dairə SK № 32, Məntəqə SK № 9
- Dairə SK № 37, Məntəqə SK Nə 4, 8, və 25
- Dairə SK № 42 (2 Məntəqə SK, Məntəqə SK № 18 də daxil olmaqla)
- Dairə SK № 45, Məntəqə SK Nə 3 və 23 (420 zərf buraxılmış, seçici siyahılarında yalnız 180 imza qeydə alınmışdır)
- Dairə SK № 67, Məntəqə SK № 3
- Dairə SK № 79, Məntəqə SK № 33 (hər bir şəxs üçün 2-3 zərf.)
- Dairə SK № 100, Məntəqə SK № 1
- Dairə SK № 101, Məntəqə SK № 33
- Dairə SK № 106, Məntəqə SK № 19
- Dairə SK № 118, Məntəqə SK № 28 və 29 (Səsvermə məntəqələri açılarkən qutuların içərisində bülletenlər olmuşdur)
- Dairə SK № 123, Məntəqə SK № 11 (Həmçinin seriya nömrəsi olmayan seçki bülletenləri)
- Dairə SK № 125, Məntəqə SK № 6

¹² 7-ci sətiraltındakı siyahıya baxın.

¹³ Məsələn, Dairə SK № 71, Məntəqə SK № 2.

və bir neçə dəfə səsvermə¹⁵ şəklində müşaiyət olunan ciddi qanun pozuntuları və fırıldaq cəhdləri olmuşdur.

64 Məntəqə Seçki Komissiyasında komissiyaların işini istiqamətləndirən kənar şəxslər müşahidə olunmuş, seçicilərin seçimlərinə böyük sayda təsir etmək cəhdlərinə rast gəlinirdi. Namizədlərin səlahiyyətli şəxsləri (habelə partiya namizədləri) həmin məntəqə seçki komissiyalarından kənarlaşdırılmalara və hədə-qorxulara məruz qalmaları ucbatından həmin hərəkətlərin aradan qaldırılmasında ümumiyyətlə aciz idilər, həmin şəxslər arasında həm də ayrı kateqoriyadan olan müşahidəçilər¹⁶ var idi. Çoxlu sayda insan bir neçə müşahidə olunan məntəqə seçki komissiyalarında¹⁷ və üç müşahidə olunan halda bir neçə yüz seçici adları siyahıda olmadığından qayıdıb getmişlər¹⁸.

¹⁴ *Seçki bülletenləri adları seçici siyahısında olmayan və ya seçici siyahılarını imzalamayan vətəndaşlara verilmişdi:*

- Dairə SK № 12, Məntəqə SK № 23 (Adları seçici siyahısında olmayan və qeydiyyatdan çıxma kartları olmayan ən azı 14 nəfər)
- Dairə SK № 31, Məntəqə SK № 13 (heç bir şəxsiyyət vəsiqəsi olmayan və seçici siyahısına imza etməyən 98 seçiciyə səsvermə bülleteni verilmişdir)
- Dairə SK № 70, Məntəqə SK № 17 (Seçici siyahılarına imza etmədən səsvermə bülletenləri alan seçicilər. Müşahidəçilər əllərində əvvəlcədən işarələnmiş, qatlanmış və əzilmiş seçki bülletenləri ilə səsvermə kabiələrinə daxil olan vətəndaşları müşahidə etmişlər. Müşahidəçilər eyni zamanda bir YAP müşahidəçisinin səsvermə məqsədilə səsvermə məntəqəsinə ən azı iki qrup gətirmiş bir şəxsə 50 000 (təxminən 10 ABŞ dolları) ödədiyinin şahidi olmuşdur.

¹⁵ *Bir neçə dəfə səsvermə:*

- Dairə SK № 6, Məntəqə SK № 10 (Pasportlardan bir neçə dəfə istifadə etməklə səsvermə məntəqələrinə gələn insanlar. Bu Məntəqə SK-da müşahidəçilər səs vermək üçün sıraya düzülüb 15 seçici ilə müsahibə aparmış və sonra da seçici siyahısını yoxlamışdır. Həmin insanların yarısından çoxunun artıq səs vermiş olduğu, qalanın isə adının həmin siyahıda heç olmadığı məlum olmuşdur).
- Dairə SK № 14 (Həmin seçicilərə 23, 24, 25 və 28 sayılı seçki məntəqələrində də rast gəlinmişdir)
- Dairə SK № 29, Məntəqə SK № 2 (Tələbələr iki dəfə səs vermiş, bir dəfə tələbə bileti ilə, sonra da qeydiyyatdan çıxma kartı ilə. Müşahidəçilərin bir seçicinin yenidən səs vermək üçün qayıtdığı vəziyyəti əks etdirən videolenti var.)
- Dairə SK № 38, Məntəqə SK № 13
- Dairə SK № 103, Məntəqə SK № 19 (Seçki məntəqəsinin girişində bir şəxs çoxlu sayda pasportu və başqa şəxsiyyət vəsiqələrini Məntəqə SK sədrinə verdi.)

Dairə SK № 106, Məntəqə SK № 19 (Məntəqə SK-nın üzvləri bir neçə dəfə səs verdi. Seçicilərə həmçinin möhürlənməmiş seçki bülletenləri də verildi.)

¹⁶ *Yerli müşahidəçilərin hədələnməsi:*

- Dairə SK № 17, Məntəqə SK № 11
- Dairə SK № 37, Məntəqə SK № 6
- Dairə SK № 73, Məntəqə SK № 2

Yerli müşahidəçilər məntəqələrdən çıxarılmış, yaxud da buraxılmamışlar:

10-cu sətiraltındakı siyahıya baxın.

¹⁷ *Seçki günündə seçicilərin siyahısına çoxlu sayda insanlar daxil edilmişlər:*

- Dairə SK № 44, Məntəqə SK № 26 (420 nəfər)

Çəkiliş işləri ilə bağlı proses demək olar ki, bütün seçki məntəqələrində bir çox seçicini qorxudurdu. Bəzi seçki məntəqələrində çəkiliş əndazədən uzaq bir tərzdə aparılırdı ki, bu da qorxutmaq niyyəti kimi qiymətdəndirilə bilərdi. Vəzifəli şəxslər belə iddia edirdilər ki, təhlükəsizliyin yüksək risk altında olduğu bir şəraitdə, xüsusən də onların seçki məntəqələrinə kimlərsə hücum etmək təhlükələrinin olması barədə yürütdükləri fikirlər fonunda çəkiliş münasib ehtiyat tədbiri idi. Prosesin sonunacan məlum oldu ki, heç bir seçki məntəqəsinə kimsə hücum etməmişdir.

Seçki məntəqələrinin 10%-də «Asayişin ümumi şəkildə pozulması, narahatlıq və ya zorakılıq halları»nın baş verdiyi bildirilirdi. Hədə-qorxu (çəkilişin dayandırılması) seçki məntəqələrinin 6%-də¹⁹ müşahidə olunurdu və bu hal seçicilərin hədələnməsindən tutmuş, Məntəqə Seçki Komissiyalarının vəzifəli

-
- Dairə SK № 44, Məntəqə SK № 27 (111 nəfər)
 - Dairə SK № 44, Məntəqə SK № 29 (114 nəfər)
 - Dairə SK № 96, Məntəqə SK № 1 (200 ad əlavə siyahıya daxil edilmişdir, əsasən qeydiyyatdan çıxma kartları ilə səs verdikləri, lakin həmin kartların tələb edilmədiyini məlum olmuşdur.)

¹⁸ Adları seçici siyahısında olmayan çoxlu sayda insan qayıdıb getmişdir:

- Dairə SK № 37, Məntəqə SK № 6 (Təxminən 300 seçici qayıtmışdır.)
- Dairə SK № 52, Məntəqə SK № 1 (Seçicilərin 20-30% geri qaytarılmışdır.)
- Dairə SK № 106, Məntəqə SK № 107 (Təxminən 350 seçici qayıtmışdır.)

¹⁹ Seçicilərə təsir göstərilməsi, yaxud da ocların qorxudulması:

- Dairə SK № 2, Məntəqə SK № 23 (adamların arxasından boylanaraq)
- Dairə SK № 16, Məntəqə SK № 8
- Dairə SK № 30, Məntəqə SK № 19
- Dairə SK № 43, Məntəqə SK № 31 (Seçicilərə öz müəssisə rəhbərlərinə möhürlənmiş seçki bülletenin qaytarıb gətirmək göstərişi verilmişdir)
- Dairə SK № 46, Məntəqə SK № 16 (Seçicilər sədrdən seçki bülletenini və ya zərfi almaq üçün ayrıca otaba daxil olmalı idilər)
- Dairə SK № 67, Məntəqə SK № 5
- Dairə SK № 70, Məntəqə SK № 17 (YAP müşahidəçisinin bütün səsvermə prosesində seçiciləri «qarabara izləməsi»)
- Dairə SK № 86, Məntəqə SK № 9 (Məntəqə SK-nin üzvlərinin seçicilərlə bir yerdə kabinetdə olması)
- Dairə SK № 88, Məntəqə SK №s 29 və 31
- Dairə SK № 89, Məntəqə SK № 31
- Dairə SK № 103, Məntəqə SK № 9
- Dairə SK № 103, Məntəqə SK № 11 (İcraiyə Komitəsinin rəhbərlərinin səsvermə qutularının yanında dayanması)
- Dairə SK № 112, Məntəqə SK № 9
- Dairə SK № 125, Məntəqə SK № 36

şəxslərinin²⁰, yerli müşahidəçilərin²¹ və hətta Seçkiləri Müşahidə Missiyasının müşahidəçilərinin²² hədələnməsinə gəlib çatmışdır.

B. SƏSLƏRİN SAYILMASI

Səslərin sayılması prosesi səsvermə prosesində olduğundan nəzərəcarpacaq dərəcədə daha mənfi qiymətləndirilmişdir. Səsvermənin nəticələrinin sayıldığı 212 səsvermə məntəqəsinin 30%-də «çoxlu mühüm problemlərin olduğu» və əlavə 25%-də isə, «bir neçə mühüm problem» olduğu müəyyən edilmişdir. Bunlar olduqca mənfi səciyələndirən problemlərdir. Seçkiləri Müşahidə Missiyasının səslərin hesablanması prosesində iştirak etdiyi zaman müşahidə etdiyi ümumi problemlər arasında aşağıdakılar da var idi:

- ❖ Aralarında səsvermə məntəqələrinin 11%-də səslərin hesablanması prosesini istiqamətləndirən şəxslərin olduğu hesablama proseslərinin 32%-də kənar şəxslər iştirak edirdilər;
- ❖ Zərflərin bir-bir açılması prosesinin tətbiq edilməsinə səsvermə məntəqələrinin 20%-də icazə verilməmişdir;
- ❖ Komissiya üzvlərinin heç də hamısı seçki məntəqələrinin 35%-də səslərin hesablanması protokollarına imza etməmişlər;
- ❖ Protokol və digər materiallar səsvermə məntəqələrinin 34%-də birbaşa Dairə Seçki Komissiyalarına göndərilmişdir;
- ❖ Protokol səsvermə məntəqələrinin tam 67%-də dərhal nümayiş etdirilməmişdir.

Müşahidə olunan zorakılıq halları səsvermə ilə müqayisədə səslərin hesablanması miqyas və gərginliyi etibarilə artırdı. Yerli müşahidəçilər səsvermə məntəqələrinə buraxılmır, yaxud da kənarlaşdırıldılar²³, bu hərəkətlər komissiya üzvlərinə²⁴ və Seçkiləri Müşahidə Missiyasının ən azı

²⁰ Məntəqə SK üzvlərinin hədələnməsi:

- Dairə SK № 3, Məntəqə SK № 1
- Dairə SK № 37, Məntəqə SK № 6
- Dairə SK № 101, Məntəqə SK № 1

²¹ Sətiraltı 8-ə baxın.

²² Dairə SK № 100, Məntəqə SK № 1

²³ Yerli müşahidəçilərin səslərin hesablanması prosesindən uzaqlaşdırılması:

- Dairə SK № 30, Məntəqə SK Nə 25-28
- Dairə SK № 37, Məntəqə SK Nə 3 and 4
- Dairə SK № 96, Məntəqə SK № 37

²⁴ Məntəqə SK üzvlərinin Məntəqə SK-dan kənarlaşdırılması:

bir üzvünə qarşı da edilirdi²⁵. Səslərin sayılması qaydalarına tələb edilən prosedurlara müxtəlif üsullarla əməl etməmək şəklində də rast gəlinirdi; seçici imzalarının sayılmaması, etibarlı bülletenlərin etibarsız bülletenlərdən ayrılmaması, bir neçə komissiya üzvü tərəfindən səsvermə bülletenlərinin eyni vaxtda sayılması. Bu pozuntuların hər biri manipulyasiyalara gətirib çıxara bilərdi. Habelə qanunun səsvermənin nəticələrinin sayılması prosesinin fasiləsiz həyata keçirilməsini nəzərdə tutan tələbini pozmaqla, sayma prosesi Seçkiləri Müşahidə Missiyasının müşahidə etdiyi 26 səsvermə məntəqəsində orta və ya ciddi şəkildə ləngidilmişdir.²⁶

Seçkiləri Müşahidə Missiyasının iştirak etdiyi hesablamalarda, müşahidəçilər bir çox saxtakarlaq hallarının şahidi olmuşlar. Komissiya üzvlərinin imzaları seçici siyahılarına daxil etmələri müşahidə olunmuşdur.²⁷ Bəzi Məntəqə Seçki Komissiyalarında səslərin hesablanması zamanı şişirtmələrə yol verilirdi; məsələn, Seçkiləri Müşahidə Missiyasının daimi müşahidəçiləri (bütün günü bir səsvermə məntəqəsində qalmış) onların faktiki olaraq səs verən kimi görmüş olduqları seçicilərin sayı ilə qutuya atılmış kimi qeyd olunan seçki bülletenlərinin sayı arasında çoxlu fərqin olduğunu qeyd etmişlər.²⁸ Hesablama

-
- Dairə SK № 30, Məntəqə SK № 15 (Səslərin hesablanması prosesi başlanmadan öncə, Sədr Müsavatın Məntəqə SK üzrə nümayəndəsini bayıra çıxartdı və polisi çağırdı. Məntəqə SK – ya 20 nəfərdən çox polis gəldi və Müsavat üzvünü həbs etdi.)
 - Məntəqə SK № 31, Dairə SK № 42 (2 müxalifət üzvü Məntəqə SK-dan kənarlaşdırıldı)
 - Məntəqə SK № 3, Dairə SK № 42
 - Dairə SK № 42, Məntəqə SK № 31 (Əyinlərində mülki geyimləri olan adamlar Məntəqə SK üzvlərini bayıra çıxartdı; Sədr və adamlar həmin şəxslərin polislər olduğunu bildirdilər)
 - Dairə SK № 63, Məntəqə SK № 9

²⁵Dairə SK № 44, Məntəqə SK № 5 (Seçkiləri Müşahidə Missiyasının müşahidəçisi saat 10:00-da Məntəqə SK-ya gəldi Məntəqə SK-nın yerləşdiyi məktəbin direktor müavini səslərinin nəticələrinin hesablanması prosesinin başa çatdığını bildirmiş və içəri daxil ola bilməmişdir. Müşahidəçi səsvermənin nəticələrinin hesablanması prosesinin davam etdiyini təsdiq edə bilərdi.)

²⁶ *Hesablama prosesində ləngimə halları:*

- Dairə SK № 11 (Saat 10:00-dək, 23 of 30 Məntəqə SK-nın 23-də hesablama prosesinə başlanılmamışdır.)
- Dairə SK № 23, Məntəqə SK № 23 (Sədr qadın və digər Məntəqə SK üzvləri Məntəqə SK-nı yeməyə getmək adı ilə tərk etdilər.)
- Dairə SK № 27, Məntəqə SK № 9 (1 saat.)
- Dairə SK № 31, Məntəqə SK № 13 (Sədr səsvermə prosesinə növbəti gün başlayacağını bildirdi.)

²⁷ *Komissiya üzvlərinin seçicilərin siyahısında adları işarələnməsi:*

- Dairə SK № 28, Məntəqə SK № 12 (Məntəqə SK üzvləri və kənar şəxslər; Məntəqə SK-nın sədrinə zəng edilən kimi o, səslərin sayılmamasını qərara aldı)
- Dairə SK № 61, Məntəqə SK № 27 (Məntəqə SK –nın Sədri.)
- Dairə SK № 100, Məntəqə SK № 1 (Məntəqə SK –nın Sədri, STO şəkilləri.)
- Dairə SK № 106, Məntəqə SK № 19

²⁸ *Seçki bülletenlərinin sayının şişirdilməsi:*

zamanı «sayılmamış seçki bülletenləri ilə bağlı»²⁹ çoxlu hallar müşahidə olunmuşdur.

- Dairə SK № 37, Məntəqə SK № 3 (Məntəqə SK-da 1206 seçici qeyd olunmasına baxmayaraq, daimi müşahidəçi 612 seçici saymışdı.)
- Dairə SK № 37, Məntəqə SK № 4 (Məntəqə SK-da 1061 seçici qeyd olunmasına baxmayaraq, daimi müşahidəçi 535 seçici saymışdı)
- Dairə SK № 38, Məntəqə SK № 10 (Məntəqə SK-da 749 seçici elan edilməsinə baxmayaraq, müşahidəçilər 503 seçici saymışdı.)
- Dairə SK № 42, Məntəqə SK № 29 (Seçki günündə seçici siyahısına 23 ad daxil edilmişdir, hamısı da səs vermişdir)
- Dairə SK № 74, Məntəqə SK № 1 (Daimi müşahidəçi gün ərzində yalnız 440-dan yuxarı seçici saymışdır Məntəqə SK-da 907 nəfər qeydə alınmışdır.)
- Dairə SK № 67, Məntəqə SK № 3 (Daimi müşahidəçi 730 seçici saysa da, qutuda 995 seçki bülleteni var idi.)
- Dairə SK № 100, Məntəqə SK № 1 (seçici siyahısında 497 imza olduğu halda 811 seçki bülleteni verilmişdir.)
- Dairə SK № 106, Məntəqə SK № 19 (seçicilərin siyahısında təxminən 200 imza olduğu halda, Məntəqə SK-da 800 seçki bülleteni qeydə alınmışdır.)
- Dairə SK № 120, Məntəqə SK № 8 (Protokolda 340 nəfərin səs verdiyi göstərilmiş, lakin müşahidəçilər düzgün rəqəmin 280 olduğunu söyləyirlər.)
- Dairə SK № 125, Məntəqə SK № 8 (Məntəqə SK-nın üzvləri bildirirdilər ki, Məntəqə SK –ya səslərin 85%-nin İlham Əliyevə verilməsi göstərişi verilmişdir.)

²⁹ *Seçki bülletenləri sayılmamış və müvafiq sayılar əlavə edilməmişdir:*

- Dairə SK № 9, Məntəqə SK № 5
- Dairə SK № 9, Məntəqə SK № 8 (65 istifadə edilməmiş seçki bülleteni nəzərə alınmamışdır.)
- Dairə SK № 14, Məntəqə SK № 23 (Seçki bülletenlərinin sayı seçicilərin siyahısındakı imzaların sayına uyğun gəlmirdi. Digər namizədlərin lehinə olan seçki bülletenlərinin kiçik sayı İlham Əliyevin paketinə daxil edildikdən sonra, Sədr müvafiq saylar uyğunlaşanacaq seçki bülletenlərini İlham Əliyevin paketindən çıxarırdı.)
- Dairə SK № 16, Məntəqə SK № 21 (Sədr protokolun doldurulmasından imtina etdiyindən, rəqəmlər əlavə olunmadı.)
- Dairə SK № 21, Məntəqə SK № 8 (84 seçki bülleteni nəzərə alınmadı.)
- Dairə SK № 31, Məntəqə SK № 13 (Seçicilərin siyahısında seçki bülletenlərinin sayından 116 artıq imza var idi.)
- Dairə SK № 35, Məntəqə SK № 19 (100 seçki bülleteni nəzərə alınmamışdı.)
- Dairə SK № 37, Məntəqə SK № 11 (200 seçki bülleteni yoxa çıxmışdı.)
- Dairə SK № 45, Məntəqə SK № 28 (31 seçki bülleteni nəzərə alınmamışdı.)
- Dairə SK № 57, Məntəqə SK № 4 (956 seçki bülleteni vərəqəsindən 137 ədədi yoxa çıxmışdı.)
- Dairə SK № 61, Məntəqə SK № 19 (Rəqəmlər əlavə edilmədi; Məntəqə SK səsələrin hesablanması onların etdiyi kimi yenidən nəzərdən keçirdi.)
- Dairə SK № 63, Məntəqə SK № 10 (Seçicilərin siyahısında seçicilərin siyahısında çəkilən və ya qutuya atılan bülletenlərin sayından təxminən 200 artıq imza var idi.)
- Dairə SK № 75, Məntəqə SK № 3 (Bir naməlum şəxs Sədrə rəqəmlərin hesablanmasında kömək edirdi.)
- Dairə SK № 117, Məntəqə SK № 4 (Seçicilərin siyahısı ilə çəkilən bülletenlərin sayı arasında fərq var idi.)
- Dairə SK № 119, Məntəqə SK № 13

Kənar şəxslərin əlavə seçki bülletenləri gətirməsi və ya seçki bülletenlərinin qutudan yerə tökülərkən götürüldüyü³⁰ zaman sayma stolunun altından döşəmədən qaldırıldığı faktları müşahidə olunmuşdur. Saxtakarlıqdan xəbər verən bir sıra məlumatlar içərisində komissiya sədrlərinin seçki materiallarını ayrıca otaqlara aparmaları, müşahidənin aparılmasına daha çox ehtiyac olduğu anlarda işığın kəsilməsi hallarının baş verməsi müşahidə olunurdu.³¹

³⁰ *İçəri keçirilən, yaxud da stolların altından götürülən əlavə seçki bülletenləri:*

- Dairə SK № 30, Məntəqə SK № 15 (100-150 seçki bülleteni iki qadın tərəfindən gətirilərək digər seçki bülletenlərinə qarışdırıldı.)
- Dairə SK № 19, Məntəqə SK № 13
- Dairə SK № 27, Məntəqə SK № 9 (Təxminən 200 seçki bülleteni əlavə edildi.)

³¹ *Saxtakarlığa imkan yarada biləcək digər pozuntular, yaxud da şübhəli hallar:*

- Dairə SK № 28, Məntəqə SK № 1 (Seçki bülletenlərinin İlham Əliyevin xeyrinə sayılması zamanı güclü fasiləyə yol verildi.)
- Dairə SK № 64, Məntəqə SK № 1 (Seçki bülletenləri iki iki müxtəlif mürəkkəblə, göy və bənövşəyi rənglə möhürlənmişdir. Müşahidəçilər gün ərzində seçki bülletenlərinin yalnız bənövşəyi rəngli mürəkkəblə rəngləndiyinin şahidi olmuşlar. Göy rəngli mürəkkəblə möhürlənmiş bütün seçki bülletenləri İlham Əliyev üçün nəzərdə tutulmuş və onun lehinə olan bülletenlərin təxminən 30%-ni təşkil edirdi, halbuki bənövşəyi rəngli mürəkkəblə möhürlənmiş bütün seçki bülletenləri namizədlər arasında yayılmışdır.)
- Dairə SK № 72, Məntəqə SK № 1 (Saat 18:00-da işıqlar söndü. Səslərin hesablanması prosesi zamanı imzaların sayından çox 100 seçki bülleteni var idi.)
- Dairə SK № 73, Məntəqə SK № 19 (Müşahidəçilər gün ərzində səsvermə məntəqəsinə baş çəkən zaman Sədr bildirmişdi ki, səyyar səsvermə üçün 10 müraciət olmuşdur, lakin yekunlaşan zaman səyyar seçki qutusunun içində 36 seçki bülleteni olmuşdur.)
- Dairə SK № 85, Məntəqə SK № 11 (Səyyar seçki qutularındakı səs səsvermə sayılmamışdı.)
- Dairə SK № 110, Məntəqə SK № 13 (Məntəqə SK-nın bütün üzvlərinin səsvermə məntəqəsində olmasına baxmayaraq, səyyar seçki qutusu səsvermə məntəqəsindən kənarında açıqca istifadə olunurdu.)
- Dairə SK № 113, Məntəqə SK № 4 (Məntəqə SK müşahidəçilərə saat 21:00-da məlumat verildilər ki, səyyar seçki qutularından istifadə etmək üçün 30 seçici qeydə alınmışdır; günorta həmin rəqəm 70-ə qalxdı və qeyd olunmuş seçki bülletenlərinin yekun sayı 45 oldu.)
- Dairə SK № 115, Məntəqə SK № 1 (Rəqəmlərin protokolda həm onun imzalanmasından öncə və həm də onun imzalanmasından sonra dəyişdirilməsi müşahidə olundu.)
- Dairə SK № 125, Məntəqə SK № 8 (Müşahidəçilər əlavə, hamısı imzalanmış, lakin Məntəqə SK tərəfindən hesablanmamış adlar siyahısı aşkara çıxarmışlar. Müşahidəçilər bunu göstərəndə və adlar əlavə ediləndə seçicilərin sayı seçki bülletenlərinin sayından 40 ədəd artıq olmuşdur.
- Seçki materialları (seçki qutuları, seçici siyahıları, yaxud protokollar da daxil olmaqla) Məntəqə SK-nın Sədri tərəfindən ayrıca otağa aparılmış, yaxud da müvəqqəti olaraq, səsvermə məntəqəsindən kənara aparılmışdır:
 - Dairə SK № 2, Məntəqə SK № 39 (seçicilərin siyahısı da kənarında sayılıb nəzərdən keçirilmişdir)
 - Dairə SK № 4, Məntəqə SK № 7 (protokol)
 - Dairə SK № 4, Məntəqə SK № 31 (seçki bülletenləri və protokol doldurulmuş protokolla bir yerdə qaytarıldı)
 - Dairə SK № 20, Məntəqə SK № 5 (seçki qutusu)
 - Dairə SK № 37, Məntəqə SK № 7 (protokol)

Müşahidəçilər saxta olduğunu iddia etdikləri, yaxud da imzalanma anında doldurulmamış protokollara imza etməkdən boyun qaçırmış məntəqə seçki komissiyası üzvlərinə qarşı hədə-qorxu və rüşvət təklif etmək cəhdləri kimi bir çox hallar barədə məlumat verirdilər. Daha etibarlı məlumatlar 27 müxtəlif məntəqə seçki komissiyasında olan beynəlxalq müşahidəçilər tərəfindən verilirdi.

Bəlkə də səsvermə nəticələrinin sayılmasının ən problemlı tərəfi məntəqə seçki komissiyasının səslərin hesablanması protokolunun doldurulması idi. Məntəqə seçki komissiyalarının səslərin hesablanması protokolları komissiya üzvlərinin təlimləndirilməsi prosesinin xüsusi olaraq qənaətbəxş olmadığı kənd yerləri üçün- on il bundan öncə kiril əlifbasından latın əlifbasına keçmiş bir ölkədə xeyli çətinlik törətməsi ilə bağlı olaraq tənqid edilirdi.

Lakin bütün bunların hamısını bir səbəb kimi nəzərə alaraq, çoxlu sayda natamam, yaxud doldurulmamış³², yaxud karandaşla yazılmış³³ protokollar tamamlanmaq üçün dairə seçki komissiyalarına göndərilmişdi.

-
- Dairə SK № 39, Məntəqə SK № 4 (protokol)
 - Dairə SK № 44, Məntəqə SK № 11 (seçicilərin siyahısı)
 - Dairə SK № 51, Məntəqə SK № 4 (Dairə SK ilə telefonda müzakirə edilmiş və sonra da «düzəliş edilmiş» protokol)
 - Dairə SK № 61, Məntəqə SK № 19 (seçici siyahılarındakı adlar da həmiçinin kənarında, yəni nəzarətdən kənarında sayılmışdır)
 - Dairə SK № 86, Məntəqə SK № 4 (bütün materiallar)

³²*Dairə seçki komissiyalarına yarımçıq, yaxud da ağ protokollar göndərilirdi:*

- Dairə SK № 4, Məntəqə SK Nə 7 və 31
- Dairə SK № 8
- Dairə SK № 9, Məntəqə SK № 5
- Dairə SK № 10, Məntəqə SK № 18
- Dairə SK № 11
- Dairə SK № 12, Məntəqə SK № 16 (Sədr bildirdi ki, o, Dairə SK-dan protokol formasını qəbul etməmişdir.)
- Dairə SK № 15
- Dairə SK № 16
- Dairə SK № 18
- Dairə SK № 20
- Dairə SK № 25, Məntəqə SK № 6
- Dairə SK № 28, Məntəqə SK № 12
- Dairə SK № 30, Məntəqə SK № 1 (Sədr hesablama prosesinin ortasında çıxıb getdi.)
- Dairə SK № 33
- Dairə SK № 35
- Dairə SK № 37, Məntəqə SK Nə 3, 4, 5, 6 və 11
- Dairə SK № 40, Məntəqə SK № 9
- Dairə SK № 42
- Dairə SK № 44, Məntəqə SK № 11
- Dairə SK № 46

Bu nümunə seçki prosedurlarında buraxılan səhvlərdən biridir ki, bu da saxtakarlıqların baş verməsi üçün geniş imkanlar yaradır.

Seçki bülletenlərinin və protokollarının Məntəqə Seçki Komissiyalarından Dairə Seçki Komissiyalarına göndərilməsi prosesi də bir çox hallarda qüsurlu olmaqla qanun pozuntularının baş verməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu kimi halların həyata keçirilməsi üçün yolda polis rəisləri və yerli icraiyyə komitələrinin nüfuzlu rəhbərləri ilə məsləhətləşmələr aparılmışdır.³⁴

-
- Dairə SK № 60, Məntəqə SK № 13
 - Dairə SK № 58 (şəkil)
 - Dairə SK № 59
 - Dairə SK № 65
 - Dairə SK № 73, Məntəqə SK № 6
 - Dairə SK № 76, Məntəqə SK № 13
 - Dairə SK № 83, Məntəqə SK № 29
 - Dairə SK № 84, Məntəqə SK Nə 60 və 73
 - Dairə SK № 88 (2 Məntəqə SK Nə)
 - Dairə SK № 95, Məntəqə SK № 30
 - Dairə SK № 103, Məntəqə SK № 1
 - Dairə SK № 107 (38 protokoldan 25 ədədi)
 - Dairə SK № 109, Məntəqə SK № 2
 - Dairə SK № 111, Məntəqə SK № 1
 - Dairə SK № 113, Məntəqə SK № 1
 - Dairə SK № 116, Məntəqə SK № 27
 - Dairə SK № 116 (sədr müşahidəçilərə bildirdi ki, o, Məntəqə SK-ya protokolların doldurulması məqsədilə onları Dairə SK-ya gətirmək göstərişi verilmişdir.)
 - Dairə SK № 118 (bir çox Məntəqə SK, hər Dairə SK üçün göstərişlər)
 - Dairə SK № 119, Məntəqə SK № 13 (Həmçinin bir çox digər Məntəqə SK, Dairə SK üçün göstərişlər)
 - Dairə SK № 125, Məntəqə SK № 8

³³ *Yalnız xüsusi karandaşla doldurulmuş protokollar dairə seçki komissiyalarına çatdırılmışdır:*

- Dairə SK № 116, Məntəqə SK № 32 (Ağ protokol artıq imzalanmışdır.)
- Dairə SK № 17 (Böyük sayda.)
- Dairə SK № 59 (Böyük sayda.)
- Dairə SK № 60 (Böyük sayda.)

³⁴ *Protokolların məntəqə seçki komitələrindən Dairə seçki komissiyalarına tələb olunan qaydada aparılmaması::*

- Dairə SK № 3 (Bütün Məntəqə SK sədrləri Məntəqə SK-lardan Dairə SK-lara gedən zaman yolda polis məntəqələrində saxlanması. Müşahidəçilər polis məntəqələrinə buraxılmamışlar.)
- Dairə SK № 37, Məntəqə SK № 6 (yalnız seçki bülletenləri)
- Dairə SK № 54, Məntəqə SK № 6
- Dairə SK № 64, Məntəqə SK № 1
- Dairə SK № 88 (Bir çox protokollar Məntəqə SK sədrləri tərəfindən təkə aparılaraq İcraiyyə Komitələrinin sədrlərinə çatdırılırdı.)

Bunu da vurğulamaq xüsusilə vacibdir ki, qanun pozuntularının və zorakılıq hallarının böyük əksəriyyəti Seçkiləri Müşahidə Missiyasının müşahidəçilərinin gözləri qarşısında yalnız onların seçki məntəqələrinin nisbətən kiçik bir qismində olarkən səslərin sayıldığı zaman baş vermişdir. Hər bir kəs beynəlxalq seçki müşahidəçilərinin müvafiq proseslərin gedişini öz gözləri ilə görmək üçün iştirak etmədikləri seçki məntəqələrində nəyin baş verə biləcəyi və ya baş verə bilməyəcəyi barədə götür-qoy edərək fikirləşə bilər.

C. CƏDVƏLLƏŞDİRMƏ

Seçkiləri Müşahidə Missiyasının 124 Dairə Seçki Komissiyasının 72-dən məlumat verən daimi müşahidəçilərinin ümumi qiymətləndirməsi Dairə Seçki Komissiyalarının lazımı qaydada fəaliyyət göstərməmələrindən ibarət idi. Müşahidə edilmiş Dairə Seçki Komissiyalarının 8%-dən az bir hissəsinin problemsiz fəaliyyət göstərmələri hiss olunurdu. Həmin Dairə Seçki Komissiyalarının 28%-də kiçik problemlərin olduğu bildirilirdi. Bir neçə mühüm, yaxud da çoxlu mühüm problemlər, müvafiq olaraq, həmin Dairə Seçki Komissiyalarının 25-26%-də olması bildirilirdi və bu da olduqca çox yüksək göstəricidir.

Dairə Seçki Komissiyaları tərəfindən məntəqə seçki komissiyalarının protokollarının qəbul edilməsi və işlənməsi prosesi tez-tez baş verən pozuntu halları kimi qiymətləndirilirdi.³⁵ Doldurulmamış, yaxud natamam şəkildə daxil

-
- Dairə SK № 113, Məntəqə SK № 3 (Sədr bildirdi ki, nəticələri Dairə SK-ya çatdırmaq üçün onun 24 saat vaxtı var və o, həmin protokolları bütün gecəni tam təhlükəsiz bir yerdə saxlayır.)

³⁵ *Seçki məntəqələrindən daxil olan protokolların qəbul edilməsi və işlənməsi:*

- Dairə SK № 112 (Saat 2:00-da heç bir orijinal protokol yox idi. Saat 3:00-da bir Dairə SK üzvü əlində 50 orijinal protokolla daxil oldu. Bir Dairə SK üzvü Məntəqə SK sədri birgə oturaraq, üzvləri müşaiyət edərək, əvvəlcədən fikirləşilmiş rəqəmlərlə həmin protokolları doldurdular. Belə əsaslandırıldı ki, Məntəqə SK protokolları necə doldurmaq yolunu bilmirdi.)
- Dairə SK № 22 (Saat 2:00-da heç bir seçki materialı daxil olmadı. 2 Məntəqə SK materialları göndərməyə cəhd göstərmiş, lakin bu cəhd məqsədli olaraq rədd edilmişdir, çünki Məntəqə SK protokolu unutmuşdur.)
- Dairə SK № 55 (Refused the protocol from Məntəqə SK № 17-dan daxil olan protokolu qəbul etməmişdir, çünki sədrdə yalnız 2 nüsxə var idi, 3-cü nüsxə də göndərməli idi.)
- Dairə SK № 88 (Dairə SK Məntəqə SK protokollarının təsdiq edilməsinə səs vermədi. Məlumatlar ucadan oxunmadı.)

olmuş və ya ehmalca karandaşla yazılmış protokollardan savayı, məntəqə seçki komissiyalarının dairə seçki komissiyası səviyyəsində dəyişdirildiyi, yaxud da onların Məntəqə Seçki Komissiyalarının orijinal protokollarından³⁶ fərqli olduğu müşahidə olunurdu. Müşahidə olunan Dairə Seçki Komissiyalarının yalnız 33%-də məntəqə seçki komissiyalarındakı səsvermənin nəticələrinin sayılmasını əks etdirən protokollar və iki müxtəlif siyasi partiyanı təmsil edən iki Məntəqə Seçki Komissiyasının üzvü tərəfindən müşaiyət olunan Məntəqə Seçki Komissiyasının sədri tərəfindən qanuna müvafiq şəkildə çatdırılan kimi müşahidə olunan digər seçki materialları olmuşdur. Dairə Seçki Komissiyalarının 18%-də göndərilən materialların Dairə Seçki Komissiyası üzvü tərəfindən nəzərdən keçirilmədiyi, 41%-nin isə natamam olduğu müşahidə olunmuşdur.

Müşahidəyə bir sıra hallarda maneçilik törədilmiş, kompüter otaqlarına daxil olmağa açıq-aşkar imkan verilmirdi. Bu hərəkətlər təkcə daxili müşahidəçilərə qarşı yox, həm də bir neçə halda Seçkiləri Müşahidə Missiyasının müşahidəçilərinə qarşı da edilirdi.³⁷

-
- Dairə SK № 88, Məntəqə SK № 9 (Məntəqə SK-nın protokolundakı imzalar saxtalaşdırılmışdır.)

³⁶ *Məntəqə seçki komissiyalarının protokollarına Dairə seçki komissiyaları səviyyəsində dəyişiklik edilmişdir:*

- Dairə SK № 8, Məntəqə SK № 32
- Dairə SK № 10
- Dairə SK № 11
- Dairə SK № 12
- Dairə SK № 13, Məntəqə SK Nə 8 və 13
- Dairə SK № 17
- Dairə SK № 46
- Dairə SK № 59 (Böyük rəqəmlər.)
- Dairə SK № 60 (Böyük rəqəmlər.)
- Dairə SK № 86
- Dairə SK № 107, Məntəqə SK № 2 (Sədr Lalə Şövkətin lehinə olan 20 səsi protokolda İlham Əliyevin adına yazır.)
- Dairə SK № 112 (Layihə protokolu və yekun «orijinal» protokol qətiyyəən biri-birinə uyğun gəlmirdi.)
- Дайрә СК № 114 (Layihə protokolu və yekun «orijinal» protokol qətiyyəən biri-birinə uyğun gəlmirdi.)
- Dairə SK № 116, Məntəqə SK № 32

³⁷ *Dairə Seçki komissiyalarında müşahidə proslərinə maneçilik göstərilməsi:*

- Dairə SK № 9
- Dairə SK № 29
- Dairə SK № 97 (Məntəqə SK № 11-dən olan müşahidəçilərə Dairə SK-ya daxil olmaq imkanı yaradılmamışdır.)
- Dairə SK № 99 (Seçkiləri Müşahidə Missiyasının müşahidəçilərinə kompüter otağına daxil olmağa icazə verilməmişdir.)

Müşahidə olunan Dairə Seçki Komissiyalarının 49%-də 12%-i həmin komissiyaların işini istiqamətləndirən, 10%-i isə problemlər yaramağa çalışan kənar şəxslər var idi. Asayişin ümumi şəkildə pozulduğu və narahatlıq hallarına həmin komissiyaların 16%-ndə rast gəlinəndi bildirilirdi.

Yuxarıda göstərilən bəzi hallar isisna olunmaqla, kompüterləşdirmə prosesi cədvəlləşmənin digər aspektlərinə nisbətən ümumiyyətlə daha şəffaf idi. Müşahidə olunan halların böyük əksəriyyəti yuxarıda göstərilən bəzi hallar isisna olunmaqla, kompüterləşdirmə prosesi cədvəlləşmənin digər aspektlərinə nisbətən ümumiyyətlə daha şəffaf idi. Müşahidə olunan halların böyük əksəriyyətində məlumatların kompüterə daxil edilməsi üzrə müvafiq prosedurlara əməl olunmuşdur, lakin buna baxmayaraq, prosesin həmin mərhələsinə qədər ötürülən məlumatların bəzisi şübhəli idi. Lakin, məntəqə seçki komissiyaları tərəfindən nəticələrin tələb yekunlaşdırılması prosesi müşahidə olunan Dairə Seçki Komissiyalarının 29%-də tam şəkildə həyata keçirilməmişdir. Müşahidə olunan Dairə Seçki Komissiyalarının 90%-də məntəqə seçki komissiyaları səviyyəsində nəzərdə tutulan protokol məlumatları (yekunlaşdırılarkən) İnternetdə yerləşdirilmək məqsədilə Mərkəzi Seçki Komissiyasına milli kompüter sistemi vasitəsilə ötürülürdü. Bu, 12 saat ərzində 97 faizlik bir səviyyəyə çatmaq məqsədilə edilirdi ki, bu da parlaq nəticə idi. Əvvəldə göstəriləndi kimi, məntəqə seçki komissiyalarındakı nəticələrin dərhal internetdə yerləşdirilməsi seçkilərdəki şəffaflığın mühüm bir elementi idi.

XII. SEÇKİNİN NƏTİCƏLƏRİ

Oktyabrın 16-da saat 19:00-da məntəqə seçki komissiyalarının 90%-nin verdiyi məlumatlara əsaslanaraq ilkin nəticələr edilirdi. Həmin nəticələr İlham Əliyevi

-
- Dairə SK № 106 (Seçkiləri Müşahidə Missiyasının müşahidəçilərinə Dairə SK-ya daxil olmaq imkanı verilməmişdir)
 - Dairə SK № 109 (Seçkiləri Müşahidə Missiyasının müşahidəçilərinə kompüter otağına daxil olmaq imkanı verilməmişdir. Bütün seçki bülletenləri və protokollar müşahidəçilərin buraxılmadığı bağlı otaqlarda saxlanılırdı.)
 - Dairə SK № 114 (Kompüter otağından gələn modem səsini baxmayaraq, Dairə SK-nın sədri Seçkiləri Müşahidə Missiyasının müşahidəçilərinə israrla bildirirdilər ki, onlar kompüterdən yalnız mətniyyətə məqsədilə istifadə edirlər və İnternet işləmir. Müşahidəçilər otağa buraxılmadı.)
 - Dairə SK № 116 (Müxalifətdən olan Dairə SK üzvləri və bütün müşahidəçilər stolun 5 metrliyindən yaxına buraxılmadılar.)
 - Dairə SK № 118
 - Dairə SK № 119 (Məcburi köçkünlər üçün Dairə SK)

ən yaxı rəqibi İsa Qəmbərlə müqayisədə 79,5%-lik qələbə ilə, İsa Qəmbəri isə 12% səs qazanmaqla göstərirdi. Hər hası bir başqa namizədirsə, 3,3%-dən yuxarı səs toplamaması göstərilirdi.

MSK-nın oktyabrın 20-də keçirmiş olduğu iclasda MSK-nın Katibi İncilab Nəsirov 694 Məntəqə Seçki Komissiyasının nəticələrinin ləğv edilməsini gözlənilmədən təklif etdi. Gətirilən əsas səbəb isə, Məntəqə Seçki Komissiyalarının protokollarının yoxlanılması zamanı ciddi fərqlərin olması idi və nəticələrinin ləğv edilməsi nəzərdə tutulan məntəqə seçki komissiyalarının siyahısı tutulmuşdu. MSK həmin Katibin təklifini dəstəkləyərək, nəticələrin 694 seçki məntəqəsində ümumilikdə ləğv edilməsi məqsədilə yekdilliklə səs verdilər. Müvafiq düzəlişlər edildikdən sonra yekun nəticələr aşağıdakılar ibarət oldu:

- İlham Əliyev – 1,860,346 (76.84%)
- İsa Qəmbər – 338,145 (13.97%)
- Lalə Şövkət Hacıyeva – 87,523 (3.62%)
- Etibar Məmmədov – 70,638 (2.92%)
- İlyas İsmayılov – 24,098 (1%)
- Sabir Rüstəmxanlı – 19,973 (0.82%)
- Qüdrət Həsənzadə – 12071 (0.50%)
- Hafiz Hacıyev – 8,267 (0.34%).

MSK səviyyəsində aparılan cədvəlləşmə prosesi şəffaf deyildi. Nəticələrinin ləğv edilməsi məqsədilə seçilmiş seçki məntəqələri ilə bağlı proses aydın deyildi və açıqca qanunvericiliyin tələblərinə uyğun şəkildə həyata keçirilmirdi. Görünür, yalnız MSK Katibi İncilab Nəsirov və MSK-nın kollektivi bu prosesə cəlb edilmişdir. Buradan tam aydın görünürdü ki, MSK-nın bir çox üzvləri hər hansı bir məlumalı qərarın çıxarılması üçün kifayət edən məlumat və faktlarla təmin edilməmiş və nəticələrin ləğv edilməsinə gətirib çıxaran proses haqda müfəssəl şəkildə məlumatlandırılmamışlar. ATƏT/DTİHB-nin müşahidəçilərinin 17-19 tarixlərdə MSK-nın müvafiq tədbirlərində, cədvəlləşmənin aparılması və yekun nəticələrin çıxarılması prosesində iştirak etmələrinə, ayrı-ayrı sənədlərlə tanış olmalarına qəti olaraq imkan verilməmişdir. Həqiqətən də, seçicilərin 20%-ni təmsil edən seçki məntəqələrinin 12%-dən çoxunda nəticələrin ləğv edilməsi prosesi bağlı qapılar arxasında aparılmışdır.

Seçki məntəqələrində əldə olunan nəticələrin dərhal MSK-ın İnternet səviyyəsində yerləşdirilməsinin təqdir olunmasına baxmayaraq, Məntəqə Seçki Komissiyalarının protokollarının 80 təsdiq edilmiş surətinin İnternetdə

yerləşdirilmiş rəsmi rəqəmlərlə müqayisədə yoxlanması zamanı səslərin 4 seçki məntəqəsində bölüşdürülməsində (yaxud da yoxlanılan halların 5%) fərqlər göstərirdi.

Bir çox məntəqə seçki komissiyalarından verilən məlumatlarda açıq-aşkar inandırıcı olmayan məlumatlar daxil olurdu. Məsələn, 135 seçki məntəqəsində hər bir qanuni səsə eyni namizədin xeyrinə olaraq verildiyi bildirilirdi (hər bir halda İlham Əliyevin); həmin seçki məntəqələrinin 35-də isə, səsvermənin 100% olduğu bildirilirdi. Həmin 135 seçki məntəqəsinin 55-də nəticələr eyni zamanda ləğv edilmiş və 80-də isə nəticələrə toxunulmamışdır. MSK-nın üç üzvü yekun nəticələrin protokoluna imza etməmişlər.

XIII. HADİSƏLƏRİN SEÇKİDƏN SONRAKI İNKİŞAFI

Zorakılıq halları və müxalifət fəallarının geniş miqyaslı həbsləri seçkidənsə sonrakı prosesi bir daha kəskinləşdirmiş oldu. Bir çox müxalifət liderləri seçkilərin nəticələrinin saxta olduğunu başa düşdükləri təqdirdə seçkilərdən sonrakı müddət ərzində iğtişaşların və pozuntu hallarının baş verə biləcəyini bir neçə ay öncədən iddia edirdilər. Dövlət orqanları isə, digər tərəfdən iddia edirdilər ki, bir çox müxalifət partiyaları bilərəkdən seçki günündə və seçkilərdən sonrakı müddət ərzində zorakılıq hallarının baş verməsini labüdənlə planlaşdırırdılar.

Seçki günündə hadisələrin nisbətən sabit keçməsinə baxmayaraq, seçki gecəsində Müsavat Partiyasının qərargahı qarşısında yaranmış zorakılıq həmin sakitliyi pozmuş oldu. İki ayıca insidentin təmsalında rəsmilər iddia edirdilər ki, Müsavat tərəfdarları polis üzərinə hücum etməklə həmin zorakılıq hadisələrinin daha kəskin şəkildə almasında təhrikçi hərəkətlərə yol vermişlər. İki ayıca insidentin təmsalında Seçkiləri Müşahidə Missiyasının müşahidəçiləri dinc müxalifət tərəfdarlarının üzərinə əhucuma keçdiyinin şahidi olmuşlar. Həmçinin seçki gecəsində də polis zorla Bakıda AMİP partiyasının və Xalq Cəbhəsi Partiyasının yerləşdiyi binalara daxil olmuşdur.

Oktyabrın 16-da minlərlə müxalifət tərəfdarı saxtalaşdırılmış seçkilərə etiraz əlaməti olaraq Bakının mərkəzində yerləşən Azadlıq Meydanına toplaşmışlar. İnanılmış şahidlərin verdiyi məlumatlara görə, həmin tərəfdarlar meydana gedərkən binaları və maşınları dağıdır, dəmir armaturlarla və daşlarla polis üzərinə hücum keçirdilər. Müxalifət fəalları meydana izdihamı dağıtmaq məqsədilə böyük qüvvədən istifadə etmiş polis və hərbiçilər tərəfindən dərhal mühasirəyə alındılar. Mühafizə qüvvələrinin nümayişçiləri onları tutub

saxladıqdan sonra polis dəyənəkləri ilə döydüklərinin şahidi olmuşlar. Halbuki həmin insanlar ərazidən götürülərək aparıldıqdan sonra hər hansı bir təhlükə törədə bilməzdilər. Dörd nəfərin ölməsi və 100 polis işçisi də daxil olmaqla çoxlu sayda insanların yaralandığı bildirilirdi.

Həmin iğtişaş tutulub saxlanmalar dalğası ilə davam etdi. Rəsmilərin verdiyi məlumatlara görə saxlanılanlar zorakılıq fəaliyyətlərinə cəlb olunanlar, yaxud da həmin zorakılıq hadisələrinin təhrikçiləri və təşkilatçıları idilər. Lakin həmin həbslər ölkənin bütün hissələrində baş verirdi və həmin tutulmaların tərkibinə zorakılıqla heç bir, yaxud da birbaşa əlaqəsi olmayan ayrı-ayrı fərdlər də daxil idi. Oktyabrın 22-də Daxili İşlər Naziri Seçkiləri Müşahidə Missiyasına belə bir məlumat verdi ki, 16 oktyabr hadisələri ilə bağlı olaraq 400 nəfər şəxs saxlanılmışdır. Ondan bir qədər sonra da Daxili İşlər Naziri 600 nəfərin saxlandığını bildirmişdi.

Seçkiləri Müşahidə Missiyasının xüsusi marağına səbəb olan digər bir hadisə isə, seçki günündə saxtakarlıq halları ilə bağlı seçki məntəqələrinin, yaxud məntəqə seçki komissiyalarının seçkinin nəticələri ilə bağlı təqdim etdikləri materialları təsdiq etməkdən boyun qaçırmış onlarla seçki məmurunun aidiyyəti olmayan bir tərzdə açıq-aşkar saxlanmaları ilə bağlı idi.

Seçkiləri Müşahidə Missiyası polis məntəqələrinə «dəvət olunan», ailələrinin həyatının təhlükə altında qala bilməsi, yaxud işlərini itirmək təhlükəsi ilə üzləşə biləcəkləri şantajlar və hədə-qorxular altında səsələrin hesablanması protokollarına imza etməyə məcbur edilmiş seçki məmurlarının çoxlu etibarlı məlumatlarını almışdı. Həbslərdən və təzyiqlərdən qaçmaq məqsədilə müxalifətdən olan bəzi seçki məmurları evlərindən qaçaraq «gizlənmək» yolunu seçmişlər. Daxili İşlər Nazirliyi məlumat verirdi ki, seçki komissiyalarının bütün saxlanmış üzvləri, habelə bütün jurnalistlər – onlardan bəzilərinə qarşı ittiham irəli sürülə bilməsi baxmayaraq,- oktyabrın 22-dən buraxılmışdır.

Bu həbslər, yaxud saxlanmalar bəzi müxalifət partiyalarının ümumi süqutunu təşkil etmək məqsədinə xidmət edirdi. Müxalifət partiyalarının bir neçə milli rəhbəri ADP-nin Baş Katibi və İsa Qəmbərin namizədliyini dəstəkləyən Bizim Azərbaycan Blokuna məxsus iki kiçik partiyanın sədrləri də daxil olmaqla həmin saxlananlar arasında idilər. Nəticə etibarilə, onlara qarşı cinayət məəcəlləsinin müvafiq maddələrini pozmağa görə ittiha irəli sürülməklə onların 4 ildən 12 iləcən həbs cəzası ilə cəzalana biləcəkləri bildirir. Onların vəkillərinin verdiyi məlumata əsasən onlar saxdanıldıqları zaman isgəncəyə

məruz qalmışlar. İsa Qəmbər isə, saxlanmamasına baxmayaraq, gərgin böhtançı kampaniyanın qurbanına çevrilmiş və öz evində ictimaiyyətdən təcrid edilmiş şəkildə qalmışdır. Oktyabrın 17-dən sonra polis Bakıda Müsavat qərargahına daxil olmaq istəyən partiya tərəfdarlarının saxlanmasına başlamış və idarənin əməliyyatları defakto dayandırılmışdır. Müsavat və ADP fəallarının başlıca hədəf olmasına baxmayaraq, AMİP-in, Xalq Cəbhəsi Partiyasının və Liberal Partiyasının tərəfdarları da saxlanılmışdır.

Saxlanmalardan savayı, Seçkiləri Müşahidə Missiyası həm də müxalifətin seçkilərdən sonrakı planları ilə bağlı məlumatlar verdirmək, yaxud da açıq etiraflar etdirmək məqsədilə təzyiqlərə məruz qalmış müxalifət tərəfdarlarından etibarlı və inanılmış məlumatlar almışdır. Bundan savayı, siyasi motivlər əsasında özünü yandırmaq, müxalifət tərəfdarlarının və onların ailələrinin şantaj və hədə-qorxulara məruz qalması faktları, bir neçə rayonda müxalifət partiyalarının idarə binalarının bağlanması və vandalizm halları kimi faktları əks etdirən məlumatlar da almışdır.

XIV. TÖVSIYƏLƏR

A. ÜMUMİ TÖVSIYƏLƏR

- Azərbaycanın hakimiyyət orqanları 2003-cü ildə keçirilən həmin seçki prosesində ciddi qanun pozuntularının baş verdiyini açıq şəkildə etiraf etməli, müstəqil, hərtərəfli və çevik araşdırmalar aparılmasının zəruri olması ilə razılaşmalıdır.
- Hakimiyyət orqanlarının gələcək seçkilərin ATƏT-in öhdəliklərini və digər beynəlxalq normaları təmin edəcəyini, aşağıda göstərilən tövsiyələrə müvafiq surətdə fəaliyyət göstərmək də daxil olmaqla, bu missiyanın səmimiyyətini və ciddiliyini ifadə etmək məqsədilə müvafiq addımlar atılmasını bir öhdəlik olaraq öz üzərilərinə götürmələri gərəkdir.
- Seçki Məcəlləsinin pozulmasına görə məsuliyyət daşıyan şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməlidirlər.
- Ciddi pozuntuların baş verdiyi Ərazi Seçki Komissiyalarındakı məsul şəxslər baş verən həmin pozuntuların aydın şəkildə onların nəzarətindən kənar hallar istisna olmaqla digərləri ilə əvəz edilməlidirlər.
- Seçkidən sonrakı dövrdə saxlanılan siyasi müxalifət partiyaları tərəfdarları, üzvləri və rəhbərləri dərhal azad edilməli, yaxud da tez bir zamanda məhkəmədə dindirilməlidirlər. Baş verən cinayət hərəkətlərinə görə şəxsən və birbaşa məsuliyyət daşımayan müxalifət partiyalarının milli rəhbərləri dərhal azad edilməlidirlər.

- Bütün mühakimə olunan insanlara çevik, ədalətli və açıq məhkəmə, onların öz seçimləri ilə vəkil tərəfindən təmsil olunmaq hüququ verilməlidir. Lazımi qaydada təşkil edilmiş proses həm də ittiham olunanların öz müdafiələrinə hazırlaşmaları üçün onlara lazımınca vaxt verilməsini tələb edir. Çıxarılan bu və ya digər hökmlər törədilən cinayətlərə uyğun olmalıdır. Bununla yanaşı, heç bir məcburi etiraf etdirmə hallarına yol verilməməlidir. Hakimiyyət orqanları işkəncədən etirafların əldə olunması zamanı istifadə edilməyəcəyinə və təzyiq altında əldə olunan istənilən boynuna aldırma hallarının sübut kimi qəbul edilməməsinə təminat verməlidirlər.
- Hakimiyyət orqanları müxalifət tərəfdarlarına və onların ailələrinə qarşı hədə-qorxulara son qoyulmasına təminat vermək məqsədilə tədbirlər görülməsini öz üzərlərinə götürməlidirlər. Siyasi motivlər əsasında öz iş yerlərini itirmiş insanların pozulmuş hüquqları bərpa olunmalıdır. Müxalifət namizədlərinə qarşı açıq ləkələyici məlumatların mətbuatda verilməsinə son qoyulmalıdır. Bütün siyasi partiyalara Bakıda və regionlarda açıq şəraitdə fəaliyyət göstərmək imkanı verilməlidir.
- Seçkiqabağı və seçkidən sonrakı müddət ərzində ifrat güc tətbiq etməyə görə məsuliyyət daşıyan hüquq-mühafizə orqanlarının istənilən vəzifəli şəxsləri qanun qarşısında cavab verməlidirlər.

B. HÜQUQİ SİSTEM

- Siyasi toplanışları məhdudlaşdırmaq məqsədilə yerli hakimiyyət orqanlarına verilmiş qeyri-məhdud səlahiyyətləri azaltmaq və seçkilərin keçirildiyi dövrlər ərzində əsl toplanma azadlığına hörmət bəslənilməsinə təmin etmək üçün Sərbəst Toplaşmaq Azadlığı haqda Qanuna müvafiq dəyişikliklər edilməlidir.
- İctimai Təşkilatlar və Fondlar haqda Qanuna seçkiləri müşahidə etmək məqsədilə xarici Dövlətlərdən vəsaitlər alan qeyri-hökumət təşkilatlarına müvafiq imkanın yaradılması baxımından dəyişiklik edilməlidir.
- Mərkəzi Seçki Komissiyasının və aşağı səviyyəli komissiyaların tərkibini onların ictimaiyyətin və xüsusən də namizədlərləri irəli sürülən insanların etibarını qazana biləcək bir tərzdə yenidən formalaşdırmaq məqsədilə Seçki Məcəlləsinə və Vahid Seçki Məcəlləsinin Təsdiqinə və Qüvvəyə Minməsinə dair Qanuna müvafiq dəyişikliklər edilməlidir. Onların tərkibinin müəyyənləşdirilməsi üçün ümumi formulanın qəbul edilməsi gərəkdir.
- Seçki Məcəlləsinin Şikayət və müraciətlərin edilməsi qaydaları ilə bağlı 113-cü Maddəsinə müvafiq dəyişiklik edilməsi məsləhət görülür.

Məhkəmələrin, prokurorluq orqanlarının və seçki komissiyalarının müvafiq yurisdiksiyasının aydın hədudları da daxil olmaqla həmin prosedurlar sadələşdirilməli və aydın ifadə edilməlidir. Şikayətçilər birbaşa ali komissiyalara, yaxud da MSK tərəfindən müvafiq qərar qəbul edildiyi təqdirdə isə, Apellyasiya Məhkəməsinə müraciət edə bilmək imkanına malik olmalıdırlar.

- Seçki Məcəlləsinə Prokurorluqdan seçki məsələləri ilə bağlı təhqiqatlarını müntəzəm qaydada aparmağı tələb edən müddəə əlavə edilməlidir.
- Parlament tez bir zamanda 2002-ci ilin avqust ayında keçirilən ümumxalq konstitusiyaya referendumunda qərara alındığı kimi, vətəndaşların Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ verən qanunvericiliyə tez bir zamanda baxaraq, onu qəbul etməsi tövsiyə olunur.

C. SEÇKİNİN APARILMASI

- MSK öz mandatına geniş nəzər salmalı və xüsusən də Seçki Məcəlləsinin seçki komissiyalarının öz səlahiyyətləri çərçivəsində qəbul etdikləri qərar və aktlara görə dövlət orqanları və bələdiyyələr qarşısında öhdəlik daşdıqlarını ehtiva edən 17.4-cü Maddəsinin həyata keçirilməsini təmin etməsi tövsiyə olunur. Bu müddəə MSK-nı Seçki Məcəlləsinin bütün elementlərinin müvafiq şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə digər dövlət orqanları ilə müvafiq əməkdaşlıq mövqeyində dayanmağa sövq edir.
- Hüquqi müddələrin qüvvəyə minməsinə imkan verən dəqiq seçici siyahılarının şəffaf tərtib edilməsi prosesi istənilən növbəti seçkilərdə ATƏT-in bununla bağlı irəli sürdüyü Öhdəlikləri və digər beynəlxalq normaları təmin etmək məqsədilə dərhal başlanmalıdır.
- MSK kampaniya zamanı bütün namizədlər üçün bərabər şəraitlərin yaradılmasını təmin etmək məqsədilə müvafiq əsasnamələr hazırlayıb, qanuni şəkildə qüvvəyə minməsinə təmin etməsi məsləhət görülür.
- MSK-nın şikayət və müraciətlərə baxılması zamanı öz prosedurlarını əldə rəhbər tutaraq, aydın müddələrin əks olunduğu əsasnamələr hazırlaması tövsiyə edilir. Hamıya məlum olduğu kimi, MSK tam yekdilliklə bütün şikayət və müraciətlərə baxaraq, onlara dair müvafiq qərarlar qəbul etməsi məsləhət görülür. Əgər MSK araşdırma aparmaq məqsədilə hər hansı bir qərarın qəbul edilməsini ləngidərsə, onda o, həmin araşdırmanı çevik tərzdə aparmalı və sonra isə, təcili qərar çıxarmalıdır. Əgər MSK hər hansı bir şikayəti Prokurorluğa göndərirə, onun, buna baxmayaraq, şikayətdə qaldırılan istənilən qanun pozuntularına son qoymaq üçün öz

səlahiyyətləri çərçivəsində bütün mümkün addımları atması məsləhət görülür.

- Mərkəzi Seçki Komissiyası müvafiq qərarların tutarlı zəminlər əsasında qəbul ediləcəyini və qeydiyyatı rədd edilən namizədlərin müvafiq düzəlişlər etmələrini, yaxud da müraciətlərini hazırlamalarına imkan yaratmaq məqsədilə onların spesifik səbəblər barədə məlumatlandırılmasını təmin etmək məqsədilə namizədlərin irəli sürülməsi üzrə ərizələri nəzərdən keçirərək müvafiq qərarlar qəbul etmək yolu ilə prosesdə müvafiq dəyişikliklər etməlidir.
- İcraiyyə Komitələrinin (yerli hakimiyyət orqanlarının) seçki prosesinə müdaxilə etmələrinin, yaxud da seçki komissiyalarının işinin istiqamətləndirilməsinin qarşısını almaq məqsədilə müvafiq ehtiyat tədbirləri işlənib hazırlanmalıdır.
- Müvafiq dövlət orqanları dövlətdən şəxsiyyət vəsiqəsi ala bilməmələrinə və bununla da səsvermə hüququndan məhrum olduqlarına görə vətəndaş hüquqlarının məhdudlaşdırıldığını iddia edən və dini səbəblərə görə başlarına qarşab örtən çoxsaylı qadınlar tərəfindən edilmiş şikayətlərə baxılması tövsiyə olunur.

D. MEDIA

- Dövlət orqanları *Dövlət televiziyasını* vətəndaşları seçki rəqibləri ilə bağlı obyektiv və siyasi baxımdan balanslaşdırılmış məlumatlarla təmin edəcək bir müstəqil ictimai yayım xidmətinə çevirmək üçün müvafiq planlar irəli sürməlidirlər.
- Dövlət mediası neytral, obyektiv və informativ redaksiya kursu işləyib hazırlamalı və onun verdiyi məlumatlar seçkilər dövründə hökumətin fəaliyyətlərini işıqlandırdığı məqamlar da daxil olmaqla, balanslaşdırılmalıdır.
- Seçkilər dövründə dövlət mediasının imkanlarından azad, bərabər və ədalətli surətdə istifadə olunmasına nəzarəti təmin etmək məqsədilə öz üzərinə aydın missiya götürmüş bir Müstəqil media şurasının yaradılması gərəkdir. Onun üzvlüyü media peşəkarları, vətəndaş cəmiyyəti, məhkəmə orqanları, hökumət və siyasi partiyalar da daxil olmaqla, tamam fərqli peşəkar və bitərəf tərkibdə təşkil edilməlidir. Üzvlərin heç də hamısı Prezident tərəfindən təyin edilməməlidirlər.
- Dövlət orqanları seçkilərə təsir etməyin qarşısını almaq bəhanəsi ilə jurnalistlərin və digər media işçilərinin fəaliyyətlərinə müdaxilə etməkdən çəkinmələri tövsiyə olunur. Dövlət orqanları tərəfindən mediaya qarşı

istənilən zorakılıq, inzibati qaydada saxlanma, hədə-qorxu və şantaj, məhdudiyətlər və təzyiq hallarına yol verilməməlidir.

Yayımın tənzimlənməsində obyektivliyin təmin edilməsinə yardım məqsədilə Televiziya və Radio Verilişləri üzrə Milli Şuranın yaradılmasına dair Prezidentin 5 oktyabr 2002-ci il tarixli Fərmanınının 11-ci Maddəsinə Televiziya və Radio Verilişləri üzrə Milli Şuraya balanslaşdırılmış üzvlüyün təmin edilməsi məqsədilə müvafiq dəyişiklik edilməsi tövsiyə olunur.

ATƏT/DTİHB HAQDA

Demokratik Təsisatlar və İnsan Haqları Bürosu (DTİHB) «insan haqlarına və əsas azadlıqlara tam hörmətlə yanaşılmasını təmin etmək, hüquq normalarına sadıq qalmaq, demokratiyanın prinsiplərini inkişaf etdirmək və (...) demokratik təsisatları yaratmaq, gücləndirmək və qorumaq, habelə bütün cəmiyyətdə tolerantlığı inkişaf etdirmək» (1992-ci il Helsinki Sənədi) niyyətilə ATƏT-in onun üzvü olan dövlətlərə yardım göstərmək məqsədilə yaradılmış başlıca təsisatdır.

Polşanın Varşava şəhərində yerləşən DTİHB Azad Seçkilər üzrə Büro kimi 1990-cı ildə keçirilən Paris Zirvə Toplantısında yaradılmış və 1991-ci ilin mayından fəaliyyətə başlamışdır. Bir il keçdikdən sonra həmin İdarənin adı insan haqlarının və demokratikləşmənin prinsiplərini əhatə etmək məqsədilə geniş bir mandatı əks etdirmək üçün dəyişdirilmişdir. İndi onun tərkibində 100-dən çox kadr çalışır.

DTİHB **seçkilərin müşahidə olunması** sahəsində Avropada aparıcı orqandır. O, ATƏT-in əhatə etdiyi ərazidə seçkilərin gedişi prosesinin milli qanunvericilik və beynəlxalq normalarla uzlaşdırılıb-uzlaşdırılmamasını qiymətləndirmək məqsədilə hər il minlərlə müşahidəçini özündə cəmləşdirən bir neçə müşahidə missiyasının yerləşdirilməsini təşkil edir və onların fəaliyyətini əlaqələndirir. O, özünün unikal metodolgiyasının köməyi ilə seçki prosesinin bütün elementlərinə nəzər yetirə bilir. Yardım layihələrinin köməyi ilə, DTİHB ATƏT üzvü olan ölkələrə öz seçki sistemlərini yaxşılaşdırmaqda köməklik göstərir.

Həmin Büronun **demokratikləşmə** sahəsindəki fəaliyyətlərinə aşağıdakı tematik sahələr daxildir: hüquq norması, vətəndaş cəmiyyəti, hərəkət azadlığı, cender bərabərliyi və insan alverinin qadağan olunması istiqamətində mübarizə. DTİHB hər il həm Dövlətin ATƏT qarşısında götürdüyü öhdəliklərə əməl olunmasını genişləndirməyə, yardım göstərməyə və həm də demokratik strukturları inkişaf etdirməyə çalışmaqda 100-dən çox məqsədli yardım proqramlarını həyata keçirir.

DTİHB texniki yardım layihələrinin və insan haqları məsələləri üzrə treyninqlərin həyata keçirilməsi yolu ilə **insan haqlarının** qorunması prosesinə yardım göstərmiş olur. O, insan hüquqlarının müxtəlif mövzuları ilə bağlı tədqiqatlar aparır və məruzələr hazırlayır. Bununla yanaşı, həmin Büro ATƏT-ə üzv olan dövlətlər tərəfindən insan haqları ilə bağlı ATƏT qarşısında götürülən öhdəliklərin yerinə yetirilməsi vəziyyətini nəzərdən keçirir. O, özünün terrorizmə qarşı mübarizəsində insan haqları ilə bağlı məsələlərdə

məlumatlandırma sistemini yaratmaq istiqamətində çalışır və terrorizmi doğuran amilləri köklü surətdə aradan qaldıran layihələr həyata keçirir.

DTİHB ATƏT üzvü olan ölkələrə **Roma və Sinti** strategiyaları ilə bağlı məsləhətlər verir. O, Roma və Sinti icmaları arasında şəbəkələşmə və imkanlar yaradılması prosesini inkişaf etdirir, Roma və Sinti nümayəndələrinin strategiyaların hazırlanması prosesində iştirakına imkan yaradır. Həmin Büro həm də milli və beynəlxalq xadimlər arasında məlumat və xidmətlərin toplanması, təsnifatı və yayılması üzrə məlumat mübadiləsini həyata keçirən bir təşkilat rolunu oynayır.

DTİHB-nin bütün tədbirləri ATƏT-in tərkibinə daxil olan təsisatlarla, sahə əməliyyatları ilə, habelə digər beynəlxalq təşkilatlarla yaxın əməkdaşlıq və əlaqələndirmə şəraitində həyata keçirilir.

Daha əraflı məlumatı DTİHB-nin internet sahifəsindən əldə edə bilərsiniz (www.osce.org/odihr)